Blitsaerd

Natuur als Buur

Inhoudsopgave

7 **Voorwoord**

13 Marga Waanders
'In Leeuwarden moet wat te kiezen zijn'

19 Hendrik Wind
'Mooie wijk met respect voor de natuurlijke omgeving'

25 Peter Koelewijn
'Werken met de woorden der verbeelding'

31 Kees Beekman & Grietje Radema
'Overal zien we een stukje van onszelf terug'

37 Bert van der Moolen
'Mag het licht uit?'

43 Ultsje Hosper
'Bouwen met liefde voor natuur'

49 Piet Braam
'Wij zijn het wakend oog'

55 Siem de Vlas
'De ongekende mogelijkheden van de Blitsaerdtuin'

61 Jan Nanninga & Tineke Heida
'We willen hier nooit meer weg'

67 Meindert Schroor
'Quaet to Lewerden to comen'

73 Wopke Bosch
'Hij komt echt wel weer, de Elfstedentocht'

79 Peter Huig
'Voor stadsrandbewoners is natuur meer dan een decor'

85 Familie Langbroek
'Elke dag een ander schilderij'

91 Freek Nijland
'Pak de kleine dingen in het leven om groot te kunnen genieten'

96 Maart
'Grutto's, grauwe ganzen en koude tenen'

104 Mei
'Alarmerende vogels in een bont weideveld'

108 Juni
'Een ochtend begeleid door rietzangers'

Voorwoord

Een schitterend natuurgebied, vlakbij de stad Leeuwarden. En dáár dan naast wonen. Blitsaerd. Een spannend idee, van twee kanten. Hoe is het voor de natuur om buren te hebben, zo dichtbij? Hoe is het voor een bewoner, om buur te zijn van de natuur?

De gemeente Leeuwarden en de ontwikkelaars van Wind Groep zochten contact met de natuurbeschermers van Friese Milieu Federatie, Wielenwerkgroep en It Fryske Gea. Ze werden het eens: dit gebied is uniek, het moet zoveel mogelijk ongerept blijven. Wonen ernaast kán, maar dan moet het plan goed passen in het landschap en bij de kwetsbare natuur. En zo is het gebeurd.

Dit boek geeft u een kijkje achter de schermen. Onder andere een architect, een historicus, een wethouder ruimtelijke ordening, een tuinontwerper en een sociaal geograaf komen aan het woord. Een natuurgids neemt u genietend mee op pad. Bewoners vertellen openhartig wat Blitsaerd voor hen bijzonder maakt, en voor hun kinderen. Hoe de natuur van de Groote Wielen hen als nieuwe buur omarmt en hen het gevoel geeft welkom te zijn.

U hóórt als het ware de groepen grauwe ganzen in maart, u ruikt de kruidige graslanden in april en koestert u in het warme licht op de Binnenmiede in mei. Misschien hebt u iets aan de praktische tips voor een natuurlijke tuininrichting. Of wilt u gewoon lekker lezen over het gebied en wat daar allemaal is gebeurd. Wist u bijvoorbeeld dat Prins Willem Alexander hier ooit als W.A. van Buren (what's in a name) de elfstedentocht finishte?

Als initiatiefnemers voor dit boek hopen wij maar één ding. Dat iedereen die iets heeft met de Groote Wielen ook in de toekomst zuinig is op deze fantastische natuur als buur.

Bert van der Moolen
directeur Friese Milieu Federatie
Piet Braam
voorzitter Wielenwerkgroep
Ultsje Hosper
directeur It Fryske Gea
Hendrik Wind
directeur Wind Groep

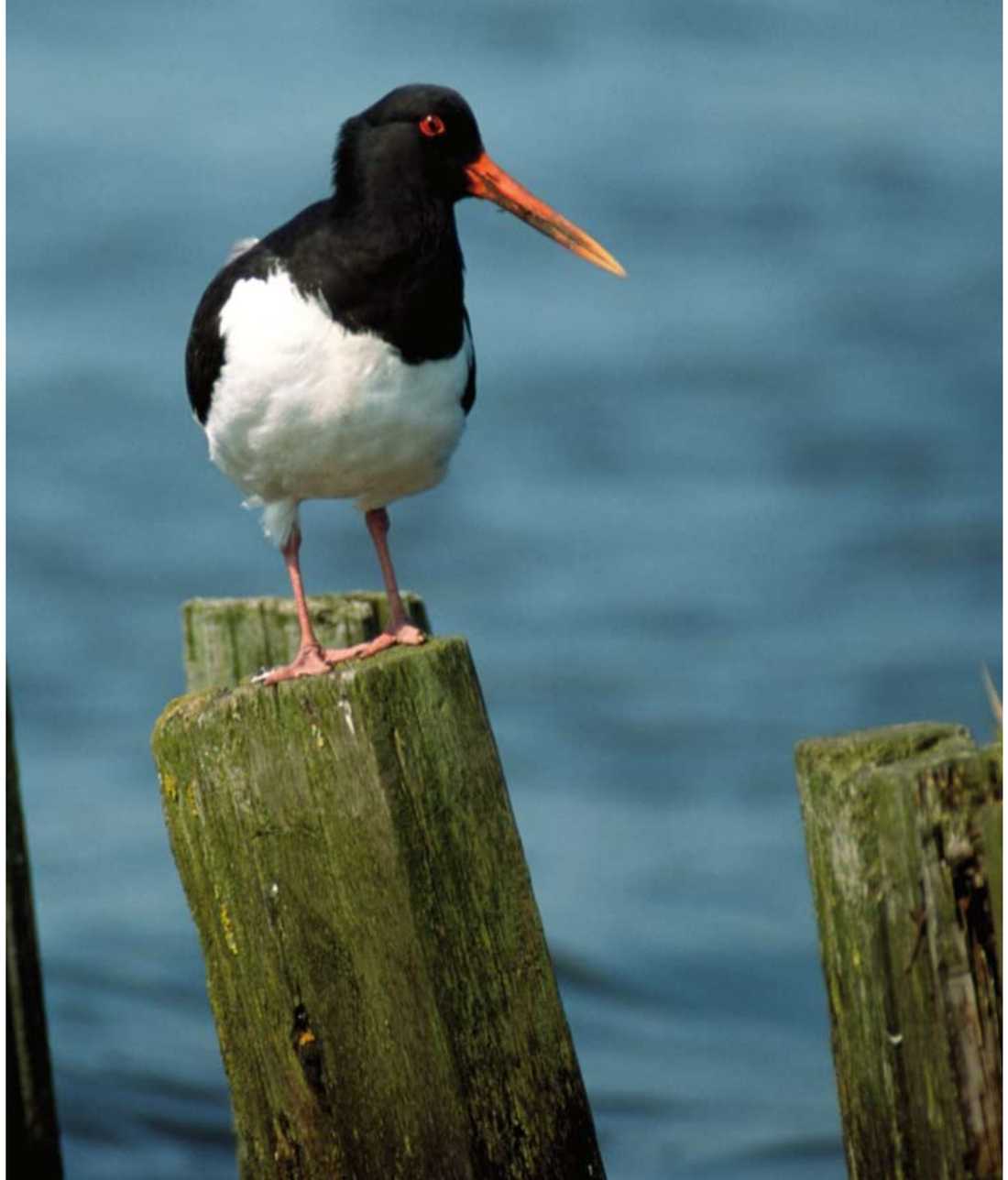

Naam

Zie je die witte daar? Pikzwart zijn jas,
oranje zijn snavel en bloedrood zijn poten;
loopt altijd dezelfde kreet uit te stoten –
Wist je dat dat nou een scholekster was?

Mijn vriendje spreekt Fries en hij antwoordde: Nee,
’t is een strânljip! Een naam die ‘strandkievit’ betekent.
Zo hoor je het in beide talen uitstekend:
die vogel houdt vast van het land én de zee!

Harmen Wind

Marga Waanders

Wethouder Ruimtelijke Ordening en Economische Zaken

‘In Leeuwarden moet wat te kiezen zijn’

Te lang was er te weinig keus op de woningmarkt voor de midden en hogere inkomens in Leeuwarden. Inwoners vertrokken waardoor de centrumpositie van Leeuwarden onder druk kwam te staan. Tijd voor actie, zo vond de gemeente, die daarin bijval kreeg van het Rijk. Marga Waanders, wethouder Ruimtelijke Ordening en Economische Zaken vertelt over Blitsaerd. Ljouwerts land van lucht en water.

"Leeuwarden bediende eerst vooral de onderlaag van de woningmarkt. Terecht, maar wel met als gevolg dat het midden- en hogere segment in de vergetelheid raakte", vertelt Marga Waanders, wethouder Ruimtelijke Ordening en Economische Zaken. Door het gebrek aan huizen verruilden de hogere inkomens de stad voor de omliggende gemeenten die wel oog hadden voor hun woonwensen.

Eenheid in verscheidenheid

Hoog tijd om het tij te keren. Na overleg met naburige gemeenten ontwikkelde Leeuwarden plannen voor de bouw van 500 tot 600 woningen per jaar. Niet alleen aan de zuidkant, want keuzevrijheid moest er zijn. En daarmee ontstond de wijk Blitsaerd. Een uniek, kleinschalig project aan de noordoostkant van Leeuwarden met 400 huizen. Ook bij de 'invulling' van de nieuwe wijk gold de vrije keus als een onmiskenbare rode draad. "Ruimte en vrijheid om te bouwen zoals je dat zelf wilt, staan centraal. Daarom hebben we bewust gekozen voor grote kavels in het hart van de wijk die kopers naar eigen inzicht, maar wel volgens de richtlijnen van het beeldkwaliteitsplan, mochten invullen."

Een mix van markante huizen kenmerkt de nieuwe wijk. Toch klinkt regelmatig de opmerking dat Blitsaerd een allegaartje is. Maar uiteindelijk komt die lijn er wel, verzekert Waanders. "Vergeet niet dat de wijk zich nog verder moet ontwikkelen. Er wordt nog gebouwd en om rust te creëren komt aan de Groningerstraatweg een prachtige buitenrand. Desalniettemin geeft de afwisseling de wijk ook haar eigen karakter. Je zou het eenheid door verscheidenheid kunnen noemen. In combinatie met de ligging bij het Wielengebied, de stedenbouwkundige opzet, de grote kavels en de kwaliteit van de openbare ruimte wordt Blitsaerd een prachtige wijk.

Slim verlichten

Duurzaamheid is zeker aan de orde bij de ontwikkeling van Blitsaerd. De omgeving plukt daar de vruchten van, bijvoorbeeld van het proefproject 'Slim verlichten'. Hierbij is het de Wielenwerkgroep en de Friese Milieu Federatie gelukt om provincie, gemeente Leeuwarden en gemeente Tytsjerkstradiel ertoe te bewegen de verlichting van de Groningerstraatweg milieuverantwoord aan te pakken. Het terugdringen van het verlichtingsniveau voor de omgeving en energiebesparing stonden centraal.

"Op beide vlakken hebben we een aanzienlijke winst geboekt. De verlichting past zich aan aan de drukte op de weg. Als er minder auto's rijden, wordt het licht gedempt en dat betekent een flinke energiebesparing. Ook hebben de lampen een langere levensduur en door de stand van de armaturen straalt er minder verlichting uit naar de omgeving."

Toekomstmuziek

Voor de kortere termijn spreekt Waanders over de broodnodige baggerwerkzaamheden in het Wielengebied om blauwalg te voorkomen. Kijkend naar de nabije toekomst, dan zou de Staande Mastroute, onderdeel van het Friese Meren Project, langs Blitsaerd kunnen gaan lopen. "Maar dat is allemaal toekomstmuziek en nog heel abstract. Samen met de provincie moeten we de kosten in kaart brengen en de mogelijkheden voor extra voorzieningen voor de watersporters. Voor het hele Wielengebied brengen we overigens in beeld welke maatregelen nodig en wenselijk zijn om de recreatieve en toeristische functie van dit gebied te versterken."

Staande Mastroute

Voor de watersporter die niet over de Noordzee wil varen, zijn er verschillende aantrekkelijke vaarroutes door het land. De Staande Mastroute betreft een traject met beweegbare bruggen en sluizen waar zeilboten met een staande mast gebruik van kunnen maken. De route is een onderdeel van het Friese Merenproject dat de Friese meren de komende jaren aantrekkelijker moet maken. Verbetering en uitbreiding, zoals grotere vaargebieden, hogere bruggen en nieuwe aquaducten staan centraal. Watersportliefhebbers, recreanten en iedereen die aan het water woont en werkt profiteert er optimaal van.

Hendrik Wind

Directeur Wind Groep

Hendrik Wind stond aan de wieg van Blitsaerd. De directeur van Wind Groep schetst de omstandigheden waardoor het grensverleggende project kon ontstaan. "Het was destijds de visie van de gemeente Leeuwarden om het gebied onbebouwd te laten. Men dacht dat gemeentelijke herindeling zou leiden tot gebiedsontwikkeling waarbij er voldoende plek zou ontstaan voor de gewenste kwalitatieve uitbreiding. De beoogde gemeentelijke herindeling is door de Provincie Fryslân afgewezen, waardoor Leeuwarden voor uitbreiding was aangewezen op eigen grondgebied."

'Mooie wijk met respect voor de natuurlijke omgeving'

"Onze aanpak en projectopzet (vanuit het bedrijfsmotto: Dromen Denken Doen) vonden destijds al waardering vanuit de markt en bij de overheid. Ook de gemeente Leeuwarden wilde wel een project met ons doen, maar een aanleiding had zich nog niet aangediend. Juist in die periode kregen we door een externe partij grond aangeboden in de Bullepolder. Toen wij die grond konden verwerven, en we de gemeente daarover informeerden, kregen we te horen dat we dat maar moesten doen. De gemeente wilde haar ambitieuze woningbouwprogramma realiseren, zelfs op plaatsen waar ze juist eerder van dachten die niet te willen of hoeven te benutten."

Zorgvuldige voorbereiding

"Op het moment dat de Bullepolder in beeld kwam als potentieel gebied voor woningbouw, waren de reacties – in het licht van de eerdere uitspraken van de gemeente – nogal heftig. Dat gaf vanaf het eerste begin aanleiding zorgvuldig kennis te nemen van alle reacties. Al die emotionele, ingetogen en ook genuanceerde reacties zijn door de ontwikkelingscombinatie gewogen. Zoveel als praktisch mogelijk was, is daarmee rekening gehouden in de plannen. Zo hebben we de belangen van de weidevogels en omwonenden, als ook de agrarische sector, It Fryske Gea, de Wielenwerkgroep en Vereniging 'De Friesche Elf Steden' op een evenwichtige manier in dit plan willen waarborgen."

"Dit heeft een lange tijd van voorbereiding gevergd met steeds de intentie om met de geuite zorg in die voorbereidingsperiode wat te doen. Daardoor heeft deze fase extra lang geduurd. Jammer genoeg hebben we desondanks de juridische procedures niet kunnen afwenden. Tegelijkertijd heeft de uitkomst daarvan door de aantoonbare zorgvuldigheid het uiteindelijke plan niet kunnen blokkeren. Het was een lang traject, maar gedurende die lange periode kenmerkte de samenwerking tussen private en publieke partijen zich door een doelgerichte en complementaire opstelling", aldus Hendrik Wind.

Aandacht voor landschap

Aandacht voor landschap en omgeving. Oog voor het milieu, duurzaamheid en leefbaarheid zijn volgens Harold Dragt de peilers van Wind Groep. Volgens de vastgoedontwikkelaar zijn al deze elementen terug te zien in Blitsaerd. In eerste instantie was het de bedoeling dat de woonwijk nog een stuk noordelijker zou komen. "Er is onderzoek gedaan naar de natuurlijke waarden van dat gebied. Er zaten veel weidevogels en het was een belangrijke pleisterplaats voor ganzen", vertelt Dragt. "Omdat we veel waarde hechten aan de natuurlijke omgeving, is besloten

"Dromen Denken Doen, dat is ons motto."

Blitsaerd op te schuiven richting de Groningerstraatweg. Ook een weidegebied, maar met minder vogels wat waarschijnlijk wordt veroorzaakt door het verkeer en de straatverlichting. Bouwwerkzaamheden en, daaruit voortvloeiend, huizen en bewoning, hebben dan ook minder invloed op de vogelstand."

Meer broedparen

Wel heeft Wind Groep maatregelen genomen om het verlies aan weidegrond te compenseren. "In de weilanden aan de noordzijde hebben we het grondwaterpeil verhoogd. De drassige grond is uitermate geschikt voor de lange snavels van weidevogels als de grutto." Deze gunstige voedselomstandigheden maken het tot een zeer aantrekkelijk gebied, wat vervolgens weer een positief effect heeft op het aantal broedparen per hectare."

"De vogels in het noordelijke deel zijn gesteld op hun rust. Ze houden niet van mensen en al helemaal niet van honden, katten en andere huisdieren. Om de harmonie te bewaren is er een bufferzone aangelegd. "Je hebt een huis, een tuin, een sloot, een stuk land, weer water en pas daarachter zitten de vogels", legt Dragt uit. "Het is niet de bedoeling dat die buffer ooit verdwijnt, dat staat ook in het bestemmingsplan. Maar aangezien een bestemmingsplan nog wel eens wil veranderen, is de grond uit voorzorg bij It Fryske Gea ondergebracht."

Vogelwelzijn

Opvallend is het beperkte aantal bomen aan de noordrand van Blitsaerd. Ook dat heeft te maken met het welzijn van de weidevogels. Bomen hebben een onweerstaanbare aantrekkingskracht op roofvogels en kraaien. En dat is nu juist niet de bedoeling want die roven eieren en kuikens uit de nesten. Om tijdens de aanleg van de nieuwe wijk op de hoogte te blijven van de vogelstand had Dragt op gezette tijden contact met de Fûgelwacht. Over hoe het gaat en over werken op een voor de vogels acceptabele manier.

Op het Houtland, aan de andere kant van Blitsaerd, komen wel bomen. Is dat niet wat tegenstrijdig? "Zo klinkt het wel, maar het valt mee. Die bomenrijen staan zo ver van het noordelijke weidegebied. Eventuele roofvogels vormen geen bedreiging voor de broedpaartjes", aldus Dragt. De bomen verwijzen overigens naar de bomensingels rondom oude boerderijen die voorheen in het gebied stonden.

Peter Koelewijn

Stedenbouwkundige bij K3 Architectuur

‘Werken met de woorden der verbeelding’

Het vertalen van een droom naar iets tastbaars, zo omschrijft Peter Koelewijn van K3 Architectuur zijn werk. “Omzetten van de woorden van Wind Groep naar de werkelijkheid, naar de natuur, naar water en naar wegen. Naar een realistisch plan dat aansluit bij de oorspronkelijke omgeving.” Voor de stedenbouwkundige was de kennismaking met de toenmalige Bullepolder liefde op het eerste gezicht. “Een landschap met een genadeloze Nederlandse schoonheid. Een glad laken, eindeloze uitzichten en rechte sloten. Toen ik dat zag, wist ik meteen dat we daar iets van moesten maken dat past in de streek.

Zijn fascinatie voor Fryslân stamt uit zijn kinderjaren. "Ik ging als klein jongetje naar de bibliotheek. Daar belandde ik steevast in de hoek met Friese kinderboeken. Natuurlijk ging het om vertalingen in het Nederlands, maar met wondermooie beschrijvingen van het Friese landschap. Toen moet mijn liefde voor Friesland zijn ontstaan. En daaruit komt ook het diepgewortelde besef voort dat je in Friesland anders bouwt dan in de rest van Nederland."

Nergens anders

"Dat Blitsaerd een duidelijk eigen karakter heeft, komt omdat we de omgevingsfactoren hebben meegenomen in het ontwerp. Daardoor kan Blitsaerd alleen maar op deze plek gecreëerd worden en nergens anders. Het is hier gekomen omdat de omgeving daar aanleiding toe gaf." Koelewijn kan zich opwinden over projectontwikkelaars die zomaar een wijk uit de grond stampen. "Een boom heeft hier een andere betekenis dan in het zuiden. Die neemt je de wind uit de zeilen en belemmert het weidse uitzicht waarop de Friezen over het algemeen zo gesteld zijn." Een Randstedeling heeft hele andere woonwensen dan de Fries. "In het westen zoeken mensen geborgenheid en rust na een hectische dag. Daarom zijn ze gek op hofjes. De lange lijnen en uitgestrektheid die passen bij het Friese landschap, daar hoef je niet mee aan te komen."

Eigenzinnige vormen

Zo ging Koelewijn onder de werktitel 'Tusken Moark en Ie' met het huidige Blitsaerd aan de slag. Hij beschikt over een groot beeldend vermogen. Nog voor het plan op de tekentafel ligt, weet hij al hoe het gaat worden. Toch viel het eerste ontwerp, een waterrijk eilandengebied, af. "Dat deed te weinig recht aan de typerende verkavelingsstructuur. Gelukkig boden het landschap en de aanwezige natuur voldoende aanknopingspunten om het karakteristieke vast te houden. Van oost naar west liepen namelijk mooie, strakke lijnen, terwijl de noord-zuidas nogal rommelig was. Zo hebben we Blitsaerd opgebouwd. Strakke lijnen die de verkaveling volgen, maar wel met gebruik van eigenzinnige vormen. Zo is de Haven in de stijl van het gebied rechtgetrokken, maar onderbroken door speelse waterpartijen, rietkragen en woningen."

Randvoorwaarden sprokkelen

Een mooi ankerpunt in het geheel vindt Koelewijn de archeologische vindplaats ten oosten van de haven. "We weten door archeologisch onderzoek dat daar 'iets' ligt. Het kan van alles zijn. Zo hebben onderzoekers in het gebied veenwinningssporen gevonden die dateren uit circa 50 voor Christus, terpaardewerk uit

de Romeinse tijd en sporen van een terp die de bewoners in de eerste drie eeuwen van onze jaartelling hebben verlaten. Maar het stuk bij de haven laten we ongemoeid voor toekomstige generaties. Daar bouwen we niet."

Niet alleen de natuurlijke omgeving was een leidraad. Ook moesten Koelewijn en zijn collega's rekening houden met de nodige voorwaarden. "Randvoorwaarden sprokkelen", noemt Koelewijn het zelf. "Niet altijd even praktisch, maar van groot belang om het voor mens, flora en fauna beter te maken." Als voorbeeld noemt hij de Groningerstraatweg. "Een drukke ontsluitingsweg waar je niet te dicht bij mag bouwen. Anders moet er een geluidswal aangelegd worden, wat afbreuk zou doen aan de weidsheid. En denk aan het Vogelrichtlijngebied. We moesten 250 meter uit de buurt van een weidegebied blijven vanwege de beschermde ganzen."

Bonkevaart

Interessant vond Koelewijn het overleg met het bestuur van Vereniging 'De Friesche Elfsteden'. "Over de Bonkevaart als finish van de Elfstedentocht. Mocht de Tocht der Tochten zich weer aandienen, dan komt daar een omvangrijk logistiek proces op gang. Voor al die auto's, de EHBO-posten, tijdelijke bruggen en dergelijke moet voldoende ruimte zijn. Belangrijke punten die niet mochten ontbreken in de Blitsaerdplannen."

Op de vraag hoe de samenwerking met de gemeente verlopen is, reageert Koelewijn meteen opgetogen. "Ik heb met veel gemeenten gewerkt en dat gaat niet altijd even soepel. Maar over Leeuwarden niets dan lof. Tijdens de anderhalf jaar dat ik met Blitsaerd bezig was, hebben we een constructief en plezierig contact gehad. Er was echt sprake van wederzijds vertrouwen."

Kees Beekman & Grietje Radema

Bewoners

‘Overal zien we een stukje van onszelf terug’

Kees Beekman en Grietje Radema wonen aan de Auckepetersstrjitte in Blitsaerd. Hun woning staat aan de oostzijde van de wijk (De Steigers). Dat het huis volledig uit hout is opgetrokken, is van veraf haast niet te zien doordat het donkerpaars geverfd is. Eind mei 2008 betrok het paar haar nieuwe stek en vanaf de eerste dag voelt het als vakantie.

Kees komt uit Bilthoven, Grietje uit Zwaagwesteinde. Ze ontmoetten elkaar tijdens een wintersport en hielden het nadien lang vol om van Friesland naar Utrecht en van Utrecht naar Friesland te reizen. Uiteraard ontstond langzaam de droom om samen een stek te hebben en de zoektocht begon. Aanvankelijk in Sneek waar Kees vroeger veel op vakantie was geweest. Als kind bracht hij zijn zomers zeilend door op de Grutte Potten of op de meren rond Terherne. Zijn hart lag dus van jongs af al een beetje in het Friese land. "We hebben ook gezocht in Zuiderburen en Cammingaburen, maar het was telkens nét niet wat we zochten", vertelt Kees terwijl hij aan de houten tafel zit die precies in het hart van het huis staat. Vanaf die plek kijk je door de ramen uit op water, op groen en in de verte ligt Leeuwarden. De begrenzing van de waterwoningen die naast hun huis gepland zijn, staat nog met houten paaltjes en latten aangegeven. "We kijken straks exact tussen die woningen door; iets waar onze architect heel mooi rekening mee heeft gehouden." Dat is ook het aantrekkelijke, vinden Grietje en Kees, wanneer je een vrije kavel koopt: je kunt het precies maken zoals je het wilt. Hun houten huis is zodoende een droomplek geworden.

Een optie doen; gewoon via de website

Kees had al tien jaar geleden onderzoek gedaan naar het bouwen van een houten huis. "'t Zat in m'n kop en het is er nooit meer uitgegaan. Destijds heb ik gezocht naar een kavel waarop ik zelf kon bouwen, maar het was onbetaalbaar. In die zin was ik hier verbaasd over de prijzen. Ik weet dat de prijsklasse van het noorden versus het westen sowieso niet vergelijkbaar is, maar in het licht van mijn eerdere zoektocht, viel me dit allerminst tegen." Vanuit Zwaagwesteinde reed Grietje dagelijks langs het ontwikkelingsplan Blitsaerd naar haar werk in Leeuwarden. "We zijn op een goeie avond achter de computer gaan zitten om de site eens te bekijken. Kees drukte op de link beschikbare kavels en daar zagen we een knop direct online een optie aanvragen. We keken elkaar een beetje verbaasd aan. Zou het zo gemakkelijk zijn?" Zo eenvoudig was het dus: ze hadden letterlijk met één druk op de knop een optie op een kavel.

Dubowoning

Duurzaam Bouwen, het is in opkomst. De film An inconvenient truth van Al Gore (2006), waaraan ook directeur Bert van der Moolen van de Friese Milieu Federatie in zijn betoog refereert, heeft de penibele situatie van het klimaat wereldwijd onder de aandacht gebracht. In de bouwwereld heeft het afgelopen decennium een omslag plaatsgevonden en wordt steeds meer rekening gehouden met het milieu. Het is een uitdaging om woningen te ontwikkelen die energiezuinig en milieuvriendelijk zijn. Er blijkt vanuit de consument ook steeds meer vraag naar een bewuste manier van bouwen. Binnen de kennissenkring van Grietje en Kees was een aannemer die dat principe al jaren nastreeft. Hij heeft samen met het paar het huis getekend.
"Overal zien we een stukje van onszelf terug", vertelt Grietje. "Het huis klopt, als het ware. Het voelt goed." Dat komt mede door de afmetingen die in de hele woning zijn doorgetrokken. Elk punt, elke hoek, telt drie en een halve meter. Die symmetrie, met centraal gelegen de voordeur en de hal, de prachtige hoge klapdeuren naar de kamer toe, de houten tafel die in het midden ervan staat, zorgt voor een bepaalde rust. Dat het paar daarbij in een duurzame woning leeft, geeft extra cachet. Het hout heeft een hogere isolatiewaarde dan steen en de warmte blijft daardoor goed binnen.
"Dat de meeste mensen overigens denken dat het zeer bewerkelijk is, een houten huis, is achterhaald. Het is Canadees hout dat een speciale voorbehandeling heeft gehad. We hoeven het zodoende de komende vijftien jaar niet te schilderen", zegt Kees. In die tussentijd zal Grietje dat hoogstwaarschijnlijk wel doen, want in een hoek van de kamer waar het uitzicht op het land weids en inspirerend is, ligt haar schilderwerk dat ze jaren geleden begon, te wachten om weer opgepakt te worden. "Hier is de ruimte, de vrijheid." Wonen, dichtbij werken en recreëren: drie peilers van Blitsaerd. Met het bootje dat aan de steiger ligt, maakten ze al eens een tochtje langs Aldtjerk, Bartlehiem en over de Dockumer Ee weer terug naar huis. Vakantie zogezegd.

Ultiem vakantie.

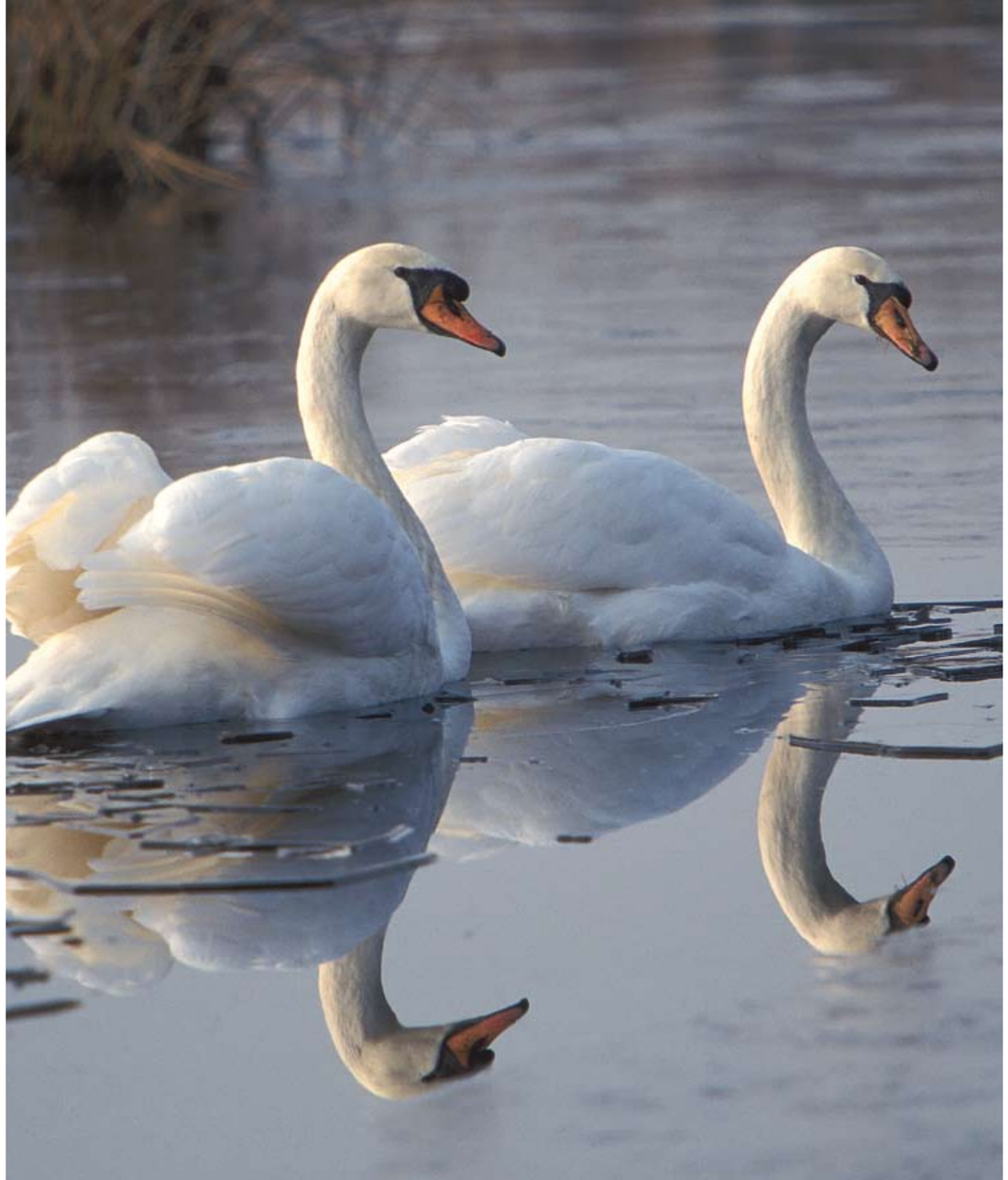

Zwanenzang

Jij op je fietsje langs De Wielen –
Je zoekt jezelf, maar heeft dat zin?
Reikhalst daar 'wieowieowiedan?'
een grote zwaan de hemel in.

Je luistert naar het fluitenkruid en
hoort enkel stilte, ruikt het gras
Freewheelend zul je het bereiken,
daar, op de oever: jouw surplace.

Harmen Wind

Bert van der Moolen

Directeur van de Friese Milieu Federatie

‘Mag het licht uit?’

De Friese Milieu Federatie (FMF) opereert in het belang van de kwaliteit van de leefomgeving voor mens, plant en dier. “Wij geven een stem aan dat wat geen stem heeft”, aldus directeur Bert van der Moolen. Interesse voor natuur had hij van jongs af, maar de speelruimte vergrootte zich toen Van der Moolen inzicht kreeg in de politieke processen die daarbij een rol spelen. Als belangenbehartiger staat de FMF tussen politieke partijen en samenleving in. Van der Moolen, van oorsprong planoloog, voelt zich thuis in dit krachtenveld.

De wijk Blitsaerd grenst aan het natuurgebied De Groote Wielen. Dit gebied valt onder de Europese habitat- en vogelrichtlijn: Natura 2000. Samen met in andere EU-lidstaten aangewezen gebieden vormt het een samenhangend netwerk van beschermde natuur in de Europese Unie. "Gelukkig stelt de EU richtlijnen. Eén van de kritische functies van de FMF is ervoor te zorgen dat die door de overheid worden nageleefd", aldus Van der Moolen.

"Maar we willen ook het grote publiek bewust maken van de kwetsbaarheid van bepaalde gebieden. Aan de ene kant om draagvlak te vinden voor ons politiek lobbywerk en aan de andere kant omdat mensen zelf een belangrijke bijdrage kunnen leveren aan het behoud van waardevolle natuur. Dat geldt in het bijzonder voor de bewoners van Blitsaerd. Zij wonen prachtig, in de directe nabijheid van een gebied dat zowel onderdeel uitmaakt van Natura 2000 als van de Ecologische Hoofdstructuur (EHS). Een consequentie daarvan is wel dat je dagelijkse doen en laten invloed heeft op dat gebied. De FMF wil bewoners daarvan bewust maken en ontwikkelt daarom campagnes die ertoe bijdragen dat mensen respectvol omgaan met hun omgeving. Eén van de diersoorten die van de EHS kunnen profiteren is de Noordse Woelmuis, die ook in het Wielengebied bij Blitsaerd voorkomt. Dit kleine kwetsbare diertje staat op de Nederlandse Rode Lijst.

An inconvenient truth

Natuur, ruimte en milieu spelen een steeds belangrijkere rol in de maatschappij. Dat is geen nieuws, maar de bewustwording is wél nieuw. Sinds An Inconvenient Truth van Al Gore is het roer volgens Van der Moolen pas echt om. "Die film heeft de relatie tussen mens en milieu heel duidelijk gemaakt en door alle media-aandacht is de bewustwording in de maatschappij in een stroomversnelling geraakt." Van der Moolen merkt dat de FMF daardoor ook steeds meer gehoor vindt onder de bevolking. "Natuur en klimaat zijn niet langer onderwerpen die aan de politiek zijn voorbehouden."

De term People, Planet & Profit is in het kader van een duurzame maatschappij al langer bekend. Het gaat erom dat we rekening houden met de gevolgen van ons handelen op ons (leef)milieu, op mensen en op de economie. Daarin moet balans zijn. En die harmonie moet ook terug te vinden zijn in de ontwikkeling van het landschap. Begin jaren '90 stelde de overheid een Natuurbeleidsplan op waarin zij 180.000 hectare gebied aanwees als aan elkaar sluitende (toekomstige) natuurgebieden. Deze gebieden in Nederland zorgen voor een parelsnoer in het landschap waardoor bestaande, nieuwe en agrarische natuur met elkaar verbonden wordt. Het parelsnoer helpt voorkomen dat kwetsbare dieren en planten die in geïsoleerde gebieden leven uitsterven.

In 2018 moet het Natuurbeleidsplan in heel Nederland uitgevoerd zijn. In de volksmond heet het plan de EHS: de Ecologische Hoofd Structuur. In Friesland gaat het om 14.500 hectare natuurgebied en het gebied rond Blitsaerd is een onderdeel van dat parelsnoer; iets om zuinig op te zijn dus. Van der Moolen: "Het is een kwetsbare en waardevolle plek. Daar moeten we verstandig mee omgaan."

De achtertuin van Blitsaerd

Een motorboot of, voorkeur van de FMF, een zeilboot voor de deur is uiteraard fantastisch, maar je kunt veel vogels verstoren in hun leefgebied. Het gebied rond Blitsaerd zou er daardoor over een paar jaar heel anders uit kunnen zien dan nu. "Ik snap dat het water naast de deur voor veel mensen een van de redenen is om zich in Biltsaerd te vestigen. Maar het zou mooi zijn als ze bij aankomst en vertrek rekening houden met de waarde van de omgeving en zo behoedzaam en lang-zaam mogelijk varen," aldus Van der Moolen.

Eigenlijk zijn we slechts te gast in het gebied. Ook door zorgvuldig om te gaan met licht kunnen Blitsaerders volgens hem bijdragen aan bescherming van de milieuwaarden van het gebied. "Door teveel licht raken vogels uit hun doen. Alleen al door in de tuin dimbaar of afgeschermd licht te gebruiken, kun je ervoor zorgen dat vogels gemakkelijk de weg kunnen vinden naar hun leefgebied. Maar het liefst zou ik vanuit mijn functie uiteraard zeggen: ***Mag het licht uit?"***

"Door teveel licht raken vogels uit hun doen."

FMF

De Friese Milieu Federatie is de Friese koepelorganisatie voor natuur-, milieu- en landschapsorganisaties. Samen met de 31 aangesloten organisaties, en met de steun van talloze vrijwilligers en andere coalitiepartners, draagt de organisatie bij aan een mooier, gezonder en duurzamer Fryslân dat haar natuur- en landschapswaarden behoudt voor toekomstige generaties. Missie: oog hebben voor wat ons omringt en opkomen voor de belangen van die omgeving.

Ultsje Hosper

Directeur van It Fryske Gea

‘Bouwen met liefde voor natuur’

Directeur van It Fryske Gea, Ultsje Hosper, groeide op als boerenzoon in Grou. Hij wilde later boer worden, maar daar is het niet van gekomen. Op de plaats waar het boerenbedrijf van zijn vader lag, ligt nu de Rijksweg 32. “Het waren tijden waarin alles moest wijken voor de wederopbouw en vooruitgang. Gelukkig is dat een beetje voorbij”, aldus Hosper. In het project Blitsaerd is It Fryske Gea vanaf het voortraject bij de ontwikkeling betrokken. De natuur staat centraal.

De vergezichten van it Fryske lân, het bloemrijke hooiland, de prachtige blauwgraslanden, de weidevogels, kiekendief en zwarte stern; het zijn details uit zijn jonge jaren waar Ultsje Hosper met genoegen aanterugdenkt.
In Grou op de boerderij ontstond zijn liefde voor natuur. Hij ging eerst naar de landbouwschool en studeerde later biologie aan de Rijksuniversiteit Groningen. Als ecoloog kwam hij in 1981 terecht bij It Fryske Gea. "Voor mijn studietijd werkte ik er al als administratief medewerker, maar nu kon ik de emotionele binding die ik heb met landschap en natuur in mijn vak kwijt." Als directeur van de natuurorganisatie is hij begaan met zijn omgeving en wil dat ook graag overbrengen aan zijn medemens.

Pionierswerk

"Uiteraard waren wij tegen het plan Blitsaerd, maar je moet als natuurorganisatie een bredere blik hebben." Hosper vertelt over de zogenoemde witte schimmel die midden jaren negentig van de vorige eeuw ontstond. Voor wie die term nieuw is, u kent het wel: de massa's witte nieuwbouwhuizen die in buitenwijken om steden en dorpen zijn gebouwd waardoor soms historische stads- en dorpsgezichten aan het zicht onttrokken werden. "Leeuwarden moet groeien, dat is duidelijk. Wel, in dat geval kun je er maar het beste vlak tegenaan bouwen. Dan voorkom je dat de bebouwing als losse flodders in het landschap komt te staan."

It Fryske Gea is al in een vroeg stadium betrokken bij de plannen van Wind Groep. "Zeer waardevol", aldus Hosper. "Hendrik Wind is een projectontwikkelaar met visie. Een man die maatschappelijk duurzaam ondernemen doorvoert in zijn bedrijf en op dat vlak pionierswerk verricht. Wind Groep denkt aan de toekomst. Op onze beurt hebben wij een aantal voorwaarden gesteld aan de bouw. Zo beperkt mogelijk houden was het credo. En we wilden een natuurbuffer in het Wielengebied die ons eigendom zou zijn."

De natuurbuffer die rond Blitsaerd komt, heeft niet alleen een positief effect op het behoud van flora en fauna, maar ook op de kinderen die er opgroeien. Vlakbij de natuur. Ze worden wakker met het geluid van de weidevogels. Misschien zien ze de kiekendief ook wel eens vliegen. In wezen is de natuurbuffer een waarborg voor toekomstige nostalgie, zoals Hosper die nu zelf ervaart. "Ik hoop dat de bewoners zich bewust zijn van hun rijke omgeving. En ik hoop dat kinderen later met een glimlach zullen terugdenken aan deze prachtige plek."

Betekenis van het gebied

Het Wielengebied kent een rijke geschiedenis. In de jaren '50 en '60 was de prognose van bevolkingsgroei gigantisch. De babyboom na de Tweede Wereldoorlog zou voor

ruimtegebrek zorgen, dus de plannen rezen tot in de hemel. Voor het Wielengebied had de gemeente een plan van formaat. In het recreatiegebied De Groote Wielen zou een roeibaan komen, een ijsbaan en grote bossen. Maar nadat de Kleine Wielen aan de zuidzijde gerealiseerd was, rees de vraag: moeten we door? De bevolkingsgroei stagneerde.
In 1975 werd It Fryske Gea benaderd. "We kregen het in beheer aangeboden", vertelt Hosper. "Van het hele gebied hebben we 286 hectare in eigendom, 76 hectare beheren we en 208 hectare hebben we in erfpacht." Begin 1980 kocht de organisatie de Ryptsjerksterpolder en maakte er een prachtig natuurgebied van. Waar vroeger zwartbont vee en schapen liepen, sieren nu halfwilde paarden, de Exmoor pony's, het landschap. Het is een lust voor het oog om er een wandeling te maken. Het gebied is jaarlijks van 15 juni tot 1 oktober vrij toegankelijk. Hosper: "Het is een aanrader om eens in die grote achtertuin te gaan wandelen om te kijken wat er allemaal leeft!"

"Ik hoop dat de kinderen later met een glimlach terugdenken aan deze prachtige plek."

It Fryske Gea

It Fryske Gea beheert vijfenvijftig verschillende natuurgebieden - met een totale oppervlakte van bijna 20.000 hectare - verspreid over de hele provincie, waaronder ook het Wielengebied. It Fryske Gea geeft in dit natuurgebied excursies en heeft fiets- en wandelpaden gerealiseerd. De natuurbeschermingsvereniging wil bewoners zo goed mogelijk voorlichten over het waardevolle gebied waarin zij leven. It Fryske Gea organiseert voor haar leden jaarlijks veel activiteiten: boeiende excursies, verrassende wandelingen, ontdekkingstochten per fiets of boot en speciale jeugdactiviteiten.

Piet Braam

Voorzitter van de Wielenwerkgroep

‘Wij zijn het wakend oog’

Een uitzonderlijk stukje natuurschoon grenzend aan Blitsaerd. Flora en fauna waar de Wielenwerkgroep zich sinds 1978 hard voor maakt. Piet Braam is 15 jaar geleden bij de Wielenwerkgroep betrokken geraakt. “Wat de Groote Wielen zo bijzonder maakt, is de ligging zo dicht bij de stad”, aldus Braam.

Toegankelijk

Bijna nergens in Noord-Nederland vind je een nat natuurgebied zo dicht bij de stadsrand. Dat maakt het heel toegankelijk voor de bewoners. Niet alleen van Blitsaerd, maar van heel Leeuwarden. En dan is het genieten geblazen, want via de aangelegde routes kun je er buiten het broedseizoen heerlijk wandelen. De gunstige ligging maakt het de Wielenwerkgroep gemakkelijk om het gebied onder de aandacht te brengen. "We organiseren excursies om de mensen kennis te laten maken met dit stukje natuur zo dicht bij huis."

Waardevol onderzoek

Al bestaat het bestuur uit vrijwilligers, de Wielenwerkgroep is absoluut geen hobbyclub. "We verzamelen waardevolle gegevens en doen onderzoek naar flora en fauna." Onderzoek naar vogels vindt bijvoorbeeld plaats onder de vleugels van SOVON, een landelijke vereniging die jaarlijks vogeltellingen organiseert. In het voorjaar tellen leden van de Wielenwerkgroep broedvogels in het gebied. Van leeuwerik tot kiekendief, geen vogelsoort zien de tellers over het hoofd. In de herfst en de winter worden de wintergasten van het Wielengebied geïnventariseerd. Dat het Wielengebied bekend staat om de grote aantallen ganzen en eenden is vooral te danken aan dit veldwerk.

"Met de typische weidevogels, zoals de grutto en de kievit, gaat het jammergenoeg ook in het Wielengebied niet goed. Dat komt in de eerste plaats door de afname van voor weidevogels geschikte gebieden. Daarnaast is een niet optimale afstemming van waterstand, maaibeheer, begrazing en bemesting de oorzaak van de huidige achteruitgang. De laatste jaren experimenteren It Fryske Gea en de beherende boeren in het gebied met tijdstippen en manieren van maaien en begrazen om de situatie voor vooral grutto's en kieviten te verbeteren.

Ook houdt de Wielenwerkgroep de zoogdieren in de gaten. Reeën en hazen vallen het meest op, maar er zitten ook vossen, hermelijnen, wezels en allerlei soorten kleinere dieren waaronder de Noordse woelmuis. Mede doordat dit diertje daar voorkomt, heeft De Groote Wielen de status van beschermd natuurgebied gekregen. "Deze muis houdt van natte graslanden. Wordt het te droog, dan wordt het diertje door andere muizensoorten weggeconcurreerd en dat zou desastreus zijn."

Paradijs

Ook insecten zoals libellen ontsnappen niet aan de scherpe ogen van de vrijwilligers. Leden van de werkgroep werken mee aan een landelijk libellenonderzoek. "De groene glazenmaker is een libellensoort die op de rode lijst staat van bedreigde dieren.
Het leven van dit insect draait om de krabbenscheer, een waterplant waar hij onder meer zijn eitjes op afzet. De krabbenscheer moet daarom in de sloten aanwezig blijven en mag er niet, zoals vroeger bij het schonen van de sloten wel gebeurde, helemaal uit worden gehaald.

Gelukkig zijn er ook dieren waar het wel goed mee gaat. Duizenden ganzen doen het gebied jaarlijks aan, ook worden door Piet Braam vaker lepelaars en zilverreigers gesignaleerd . Als lid van de Wielenwerkgroep werkt hij zelf namelijk ook mee aan de vogeltellingen. "Wat je dan hoort en ziet tijdens een mooie stille ochtend of een fraaie zomeravond: Als mens voel je je dan in een paradijs."

"Buiten het broedseizoen is het genieten geblazen."

Wakend oog

Dertig jaar geleden begonnen als actiegroep, fungeert de Wielenwerkgroep nog steeds als 'stem' en 'wakend oog' van De Groote Wielen. En die functie wil de werkgroep behouden, zeker nu in toenemende mate snel varende motorboten voor een te hoge golfslag zorgen en daarmee de natuur verstoren. Liever ziet de werkgroep zeilboten dan een toenemend aantal pk's. Gelukkig worden de 180 donateurs van de werkgroep door de verschillende partijen serieus genomen. De natuurliefhebbers hebben allemaal één gemeenschappelijk doel: samen met It Fryske Gea dit bijzondere natuurgebied beschermen en behouden. Niet alleen wijst de werkgroep op de bedreigingen door verdroging, te intensieve recreatie, niet-natuurgericht agrarisch gebruik, vervuiling en lichtoverlast. Ook doet de werkgroep al dertig jaar onderzoek en worden excursies gegeven om het belang van De Groote Wielen voor plant en dier aan te tonen.

Siem de Vlas

Tuinontwerper van Linum Tuinvormgeving en Advies

‘De ongekende mogelijkheden van de Blitsaerdtuin’

Een tip voor het aanleggen van een nieuwe tuin? Duik niet meteen in de boeken, maar ga eerst op ontdekingstocht in de nabije omgeving. Wandel door het Wielengebied, fiets door de Binnenmiedepolder, Weeshuispolder en Wynser Binnenpaed en neem een kijkje op het kerkhof van Miedum. Proeven, ruiken, beleven, dat is het motto van Siem de Vlas van Linum Tuinvormgeving en Advies in Leeuwarden. “Laat je vooral niet beïnvloeden door de buurman, wees eigenzinnig en origineel.”

Vruchtbaar, anders valt de grond in Blitsaerd niet te omschrijven. Want de voormalige kronkelende Ee zette hier onder invloed van de zee een dikke laag klei af over de veenlaag. “Anders dan in De Wielen, daar ligt het veen namelijk wel aan de oppervlakte en is het deels afgegraven”, aldus De Vlas die sinds 2000 zijn eigen tuinvormgevingsbureau heeft. “En dat is een groot voordeel voor de tuiniers onder ons, want bijna alles kan op deze rijke kleigrond. Bijna alles, want schrale grondvegetatie moet je hier niet echt willen. Dat zou betekenen dat je de klei deels moet afgraven en een zandlaag door de toplaag moet mengen. Maar dan nog brengt het bodemleven de oorspronkelijke aarde op den duur toch weer aan de oppervlakte.”

Natuurlijke afwisseling

“Natuurlijke tuinen zouden het goed doen in Blitsaerd”, volgens De Vlas. Een tuin met de nodige biodiversiteit en overgangen past namelijk goed in het aangrenzende landschap. Dat komt doordat zo een vriendelijke overgang wordt gecreëerd van het bebouwde Blitsaerd naar het nagenoeg natuurlijke, open landschap en het Wielengebied. “Wel beschouwd is het Wielengebied door de mens veroorzaakt. Mensenhanden hebben het veen destijds gedeeltelijk afgegraven en de oude Bullepolder drooggemalen voor de landbouw. Vervolgens kon de natuur in en rond het afgegraven veen zijn gang gaan. Nu staan er op korte afstand imposante huizen aan de rand van het weidse landschap. Door het aanleggen van zo’n natuurlijke tuin doe je als mens iets terug voor de natuur.” De eigen wensen vormen uiteraard het uitgangspunt. Maar als de tuinliefhebber rekening houdt met het oorspronkelijke karakter van de omgeving en de beplanting er op af stemt, dan komt daar ongetwijfeld leven op af zoals vogels, insecten en kleine zoogdieren. Dan bruist de tuin van de biologische bedrijvigheid.

Belangrijk is zoveel mogelijk natuurlijke overgangen te creëren, zogenoemde gradiënten. Dat bewerkstelligt verschillende milieus met een eigen biologisch leefgebiedje. Van een oeverrand naar een bloemen- en kruidenlaag wat grenst aan lage randbeplanting die vervolgens overgaat in hoger struweel en eindigt in bossages met bomen. “Je hebt enerzijds het actieve gedeelte voor de bewoner met een oprit, paden, terrassen en gras. En anderzijds de daaraan grenzen de bloemenborders met bijen, vlinders, torretjes en vele andere insecten. De naastgelegen struwelen zijn vervolgens uitermate geschikt voor vogels. Die voelen zich daar op hun gemak en in de bossages met bomen die volgen, vinden ze een veilige broedplaats. Ook bieden lage struwelen een welkome schuilplaats voor kleine zoogdieren, zoals egels.”

Wensenlijstje

Om het belang van een goed tuinplan te benadrukken, pakt De Vlas de plattegrond van een fictieve kavel en een stift. “Bedenk van tevoren wat je met de tuin wilt. Waar komt de parkeergelegenheid? Ga je voor praktisch en wil je om het hele huis kunnen lopen? Hoe zit het met de situering van het terras? Prefereer je zon, schaduw of ga je voor beide?” Al pratend vliegt de stift over het papier en krijgen de grote lijnen in de tuin vorm. Ruim parkeren aan de voorzijde, een pad vanaf de keukendeur naar een tuinpaviljoen dat uitzicht biedt over een achterin gelegen poel.

En zo verschijnen ook de plekken voor groene buffers ter afscherming van de buren en om een eventuele storende factor aan de horizon te maskeren. “Een doordacht wensenlijstje maakt het ontwerpen van een tuin stukken eenvoudiger.” De Vlas benadrukt verder de vele mogelijkheden die een tuin kan bieden. Is een bepaald deel wat natter dan de rest? Leg daar een poel aan. Je hoeft minder diep te graven en vijverfolie is misschien niet eens nodig.

‘Kattesturten en swannepopels’

Een mooie, natuurlijke tuin ontstaat door een grote diversiteit aan bloemen. “Wil je het helemaal laten aansluiten op de omgeving, kijk dan eens in een speciaal boek over natuurtuinen. Bijvoorbeeld ‘Ontwerpboek natuurtuinen, ruimtelijke vormgeving met de natuur als inspiratiebron’ (KNNV-uitgeverij). Daarin komen geschikte planten aan de orde voor voedselrijke kleigronden en daaraan gerelateerde voedselrijke oevers.” Gebiedseigen planten zoals kattesturten en swannepopels, oftewel kattestaarten en zwanebloemen in het Nederlands, haal je niet altijd bij een tuincentrum en het is zeker niet de bedoeling om ze zelf uit de natuur te steken. Daar zijn gespecialiseerd bedrijven voor zoals botanische tuin De Kruidhof in Buitenpost en de Heliant in Appelscha. Inheems plantgoed is aan te bevelen, want deze plantjes voelen zich hier goed thuis en groeien en bloeien gemakkelijk. “Dat is wel iets om bij stil te staan,” aldus De Vlas. “Die groeikracht kun je combineren met passende uitheemse exemplaren die wellis-waar voor nog meer afwisseling zorgen, maar ook minder expansiedrift bezitten.”

Verder is de wind een niet te verwaarlozen natuurelement. “In Blitsaerd zit je op de ruimte en de zuidwesten wind kan de planten behoorlijk parten spelen. Zorg daarom voor een bijpassende natuurlijke windkering op de juiste plek. Op die manier kun je het klimaat in je eigen tuin beïnvloeden. Of je geeft aan de wind juist een positieve draai en speelt er op in door gebruik te maken van wuivende rietzomen. Kortom, benut de elementen en werk ze niet tegen.”

Symmetrische lijnen

Zelf is De Vlas liefhebber van Middeleeuws getinte tuinen met natuurlijke materialen, geborgen tuinkamers, groene doorkijkjes en nuttige beplanting zoals geurende kruiden en kleinfruit. Niettemin heeft hij ook waardering voor de huidige tuintrend: strak, geometrische composities, symmetrie of juist asymmetrie en (grote)plantvakken van eenzelfde soort. Ter illustratie haalt hij de bekende tuinarchitect Dick Beijer aan. Veel mensen zijn gecharmeerd van zijn rechthoekige vormentaal, sober en vooral niet saai, met gevoel voor ritme en maat van huis of gebouw. Wellicht ook vanwege het onderhoudsvriendelijke imago. Toch is dat niet helemaal terecht, want zo’n tuin verdient het om nauwkeurig te worden bijgehouden. “Wil je die typerende lijnvoering goed conserveren, dan moet je daar heel wat voor doen. Elk takje en blaadje dat onjuist ligt of groeit zie je. Een natuurlijke tuin is flexibeler. Doordat alles zich daar ongedwongen kan ontwikkelen, vallen die zogenaamde onvolkomenheden minder op.”

Tips voor de tuin:

- Voor welke stijl je ook kiest, maak voordat je aan de slag gaat een duidelijk en beknopt wensenlijstje waarop je prioriteiten bovenaan staan.
- Kijk niet direct naar de op het eerst gezicht voor de hand liggende mogelijkheden van de tuin. Maak ook gebruik van de natuurlijke bodemgesteldheid als richtlijn voor de inrichting.
- Zorg voor verschillende overgangszones met daaraan gerelateerde milieus. Dat trekt zeker vogels, kleine zoogdieren en insecten als vlinders aan.
- Een mens is verwant aan en staat dicht bij de natuur of heeft de wens om de natuurlijke band weer aan te halen. Een natuurlijke tuin is een goed uitgangspunt om die verwantschap te versterken.
- Klimaatverandering is een hot item, begin dus bij je eigen tuin.
- Probeer het regenwater zoveel mogelijk vast te houden zodat je het bij schaarste kunt benutten. Gebruik daarnaast een regenton en vermijd dure overbodige bestratingsoppervlakten die nergens toe dienen.
- Woon je aan het water? Gebruik deze gradiënt en leg een flauwe oever aan.
- Voer het snoeihout niet gelijk af in de container. Verwerk het in je tuin door het in ‘rillen’ (aaneensluitende langwerpige bossen) te leggen bijvoorbeeld langs de erfgrens. Het biedt een uitstekende nest- en broedgelegenheid voor vogels en als schuilplaats voor kleine zoogdieren. En het kan ook dienst doen als windkering.
- Plant bomen. Die zorgen voor een aangenamere schaduw dan een parasol en zijn beter tegen wind bestand.

Jan Nanninga & Tineke Heida

Bewoners

“We willen hier nooit meer weg”

“Vanaf het moment dat we hier kwamen, voelde het als thuiskomen. Jarenlang woonden we in de stad en werden we echte stadsmensen. Maar hier in Blitsaerd zijn we terug bij onze roots: tussen de koeien, zicht over de velden en de stad binnen handbereik.” Voor Tineke Heida en Jan Nanninga viel alles op z’n plek in Blitsaerd.

Hoewel Jan en Tineke al jarenlang in Leeuwarden woonden, koesterden zij al een tijdje de wens terug te keren naar het platteland. Vooral Tineke wilde de stad uit. “Ik groeide op in de buurt van Heerenveen, op een boerderij. Ik moet de koeien zien. Jan komt van het Groninger platteland. Dus gingen we op jacht naar een leuk boerderijtje in Friesland. We vonden niets dat echt bij ons paste. We willen wel graag buiten wonen, maar genieten ook volop van de mogelijkheden die de stad biedt. Het besluit te verhuizen naar Blitsaerd was het beste dat we ooit namen. Zodra we hier de brug over gaan, laten we de stad achter ons. Dan zijn we buiten. Hier gaan we nooit meer weg.”

Een robuuste blokkendoos

De woning van Jan en Tineke staat in een uiterste hoek van de nieuwe wijk. Hij lijkt een blokkendoos, robuust, vierkant en compact, met oranje dakpannen langs de zijkant en een glazen pui. In het midden, aan drie kanten omsloten door de woning, ligt een ruim terras. Een imposante contourbalk loopt hoog boven de terrasrand, verbindt beide dakhelften met elkaar en zorgt ervoor dat de woning van een af-standje een ononderbroken vierkante doos lijkt. Architect Hans Heijdeman tekende voor het ontwerp. “Veel van onze vrienden en kennissen vinden het huis erg modern. Toch past het huis ons als een handschoen”, vindt Jan. Volgens het echtpaar is dit te danken aan de werkwijze van de architect. “Hij verwerkte eigenschappen die ons kenmerken in zijn ontwerp.” Jan is standvastig en robuust, en net als Tineke erg gastvrij. Tineke houdt van gezelligheid en is sociaal en open.

Overal contact

Heijdeman ontwierp een robuust pand. De oranje dakpannen geven het huis een landelijke uitstraling, passend bij de omgeving. Door het veelvuldig gebruik van glas kan er vanuit vrijwel iedere plek in huis met elkaar gecommuniceerd kan worden, laat Tineke zien. “Hierboven hebben we een gezamenlijke werkkamer, een soort vide. Vanuit deze kamer kunnen we over de rand naar beneden kijken, de woonkamer in. Maar we kunnen ook door het raam over het terras heen schuin naar beneden richting de keuken kijken, of naar de slaapkamer recht aan de overkant.”

Eilandgevoel

Tineke wijst op landerijen aan de overkant. “Kijk daar gaan de koeien, het is tijd om te melken.” De koeien sjokken in optocht achter elkaar aan richting de boerderij. Terwijl Tineke de dieren nakijkt, merkt ze op dat je nauwelijks kunt voorstellen hoe ver het uitzicht hier eigenlijk reikt. In de verte glijden de masten voorbij van de bootjes op de Dokkumer Ee. Zelfs de vuurtorens van Terschelling, Ameland en Schiermonnikoog laten hun lampen over Blitsaerd strijken. “Jan en ik leerden elkaar kennen op Ameland”, vertelt Tineke. “We houden van het eilandgevoel. Wanneer we hier de scholeksters horen krijsen en in de verte die vuurtorens zien, krijgen we dat gevoel hier soms ook.”

Het stel zit graag aan de tafel in de woonkamer. “Er is hier zoveel te zien. Hazen die elkaar achterna zitten en meters de lucht in springen. Als je erop let zie je in de natuur ook vaste ritmes en patronen. Elke dag vliegt een reiger rond dezelfde tijd langs en op de lantarenpaal iets verderop strijkt altijd op hetzelfde tijdstip een torenvalk neer.”

Tuinontwerp

De natuurbeleving is hier heel intens, vindt Tineke. “Je hoeft maar naar buiten te lopen en je staat er tussenin. We zijn graag buiten, houden van tuinieren. De afgelopen tijd legden we rondom het huis verschillende borders aan. Een border met pasteltinten, in paars en roze, gebaseerd op de tuinen van de vermaarde tuinarchitect Piet Oudolf. De felgekleurde rode, gele en oranje planten aan de voorkant van het huis passen mooi bij het oranje van de dakpannen. Deze kleurrijke beplanting baseerden we op de ideeën van Modeste Herwig. De natuurlijke tuinontwerpen van Ton Terlinden spreken ons ook aan. Wij willen ook zoiets, in de vorm van een border met allerlei grassoorten.”

Wad in het klein

Jan is vooral enthousiast over de moerastuin. Hij legt uit dat het water voor de deur boezemwater is en dus geen vast peil heeft. “Het is hier net de Waddenzee in het klein, met eb en vloed. Onze tuin loopt achter het terras schuin af, met verschillende terrassen. Dat is onze moerastuin. Soms valt het droog, maar het staat af en toe ook helemaal onder water. Het is prachtig om te zien dat elke plant en ieder dier floreert wanneer de juiste voorwaarden in de omgeving aanwezig zijn. Daar willen wij iets mee doen in de tuin. We willen de natuurlijke planten van deze omgeving, zoals het fluitekruid, koekoeksbloem of het hoefblad, een eigen plek geven in de tuin. En we hopen dat er op den duur ook spontaan planten groeien die hier horen, zoals de zwanenbloem. Maar of dat lukt... dat wachten we nog even af!”

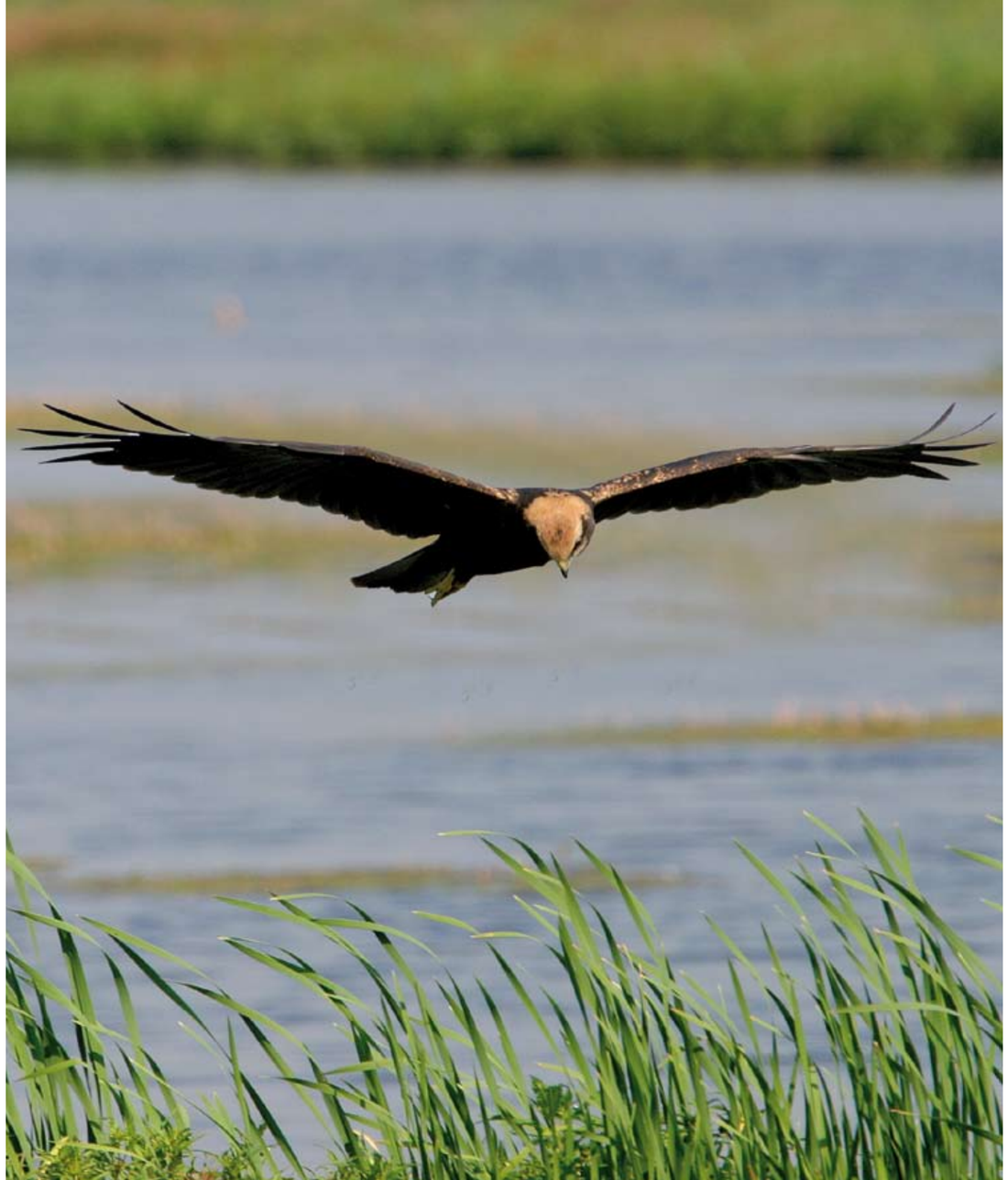

Kiekendiefnest

Heilige grond die wij betraden
Schoenen aan vastgeknoopte veters om de nek
om dichterbij te kunnen waden.
Diep tussen riet en biezen lag de plek.

Maar op ontzettende spanwijdte
verscheen opeens het oordeel boven ons
en mijn heldhaftigheid begon mij al te spijten.
Wat deden wij? Waar bracht ons dit geplons?

Door de paniek waarin wij raakten
haakte ik in het prikkeldraad langs 't pad,
en terwijl jij je uit de voeten maakte,
werd ik rauw vlees waarin nog leven zat.

Harmen Wind

Meindert Schroor

Sociaal geograaf van Bureau Varenius

‘Quaet to Lewerden to comen’

Blitsaerd dankt zijn naam aan één van de oude terpen op de kwelderwal tussen Leeuwarden en Lekkum. Maar ook aan sociaal geograaf Meindert Schroor die op verzoek van directeur Wind van Wind Groep deze en een aantal andere historische locaties en families aan het verleden onttrok om de wijk en haar straten van passende namen te voorzien. Een speurtocht naar de geschiedenis aan de hand van de straatnaambordjes in de wijk.

Universiteitscomplex

Na de Tweede Wereldoorlog kreeg het huidige Blitsaerd diverse bestemmingen in de plannen van de gemeente. Tussen 1947 en 1952 speelde zij met het idee van een bos om Leeuwarden als woonstad aantrekkelijker te maken. Vanaf 1955 werd het gebied deels gereserveerd voor een 'rijksweg '39' van Harlingen om Leeuwarden naar Groningen. Op de tekeningen bij het structuurplan uit 1971 staat er opeens een grote U. Die staat voor universiteit. Een lang leven was het idee van een moderne kenniscampus in de Bullepolder niet beschoren. Al in de toelichting op het structuurplan gaf de gemeente aan dat "de ervaringen in universiteitssteden hebben geleerd, dat een excentrische ligging van het universiteitscomplex niet erg aantrekkelijk is. Zoals U inmiddels bekend is zijn wij van mening, dat de voorkeur dient te worden gegeven aan een vestigingsgebied in de nabijheid van het stadscentrum".

De plattegrond van Blitsaerd herinnert op twee manieren aan het verleden. In het stratenpatroon is de typerende opstrekkende verkaveling uit de tijd dat het gebied in cultuur werd genomen (800 tot 1200), doorgetrokken naar het heden. Voor de straatnamen ging Schroor terug naar begin zestiende eeuw, toen het nog 'quaet to Lewerden to comen' (moeilijk naar Leeuwarden te komen) was, zoals de Friese edelman en chroniqueur Jancko Douwama schreef.
"Het land lag zo laag dat het van september tot mei onder water stond", schetst Schroor. Om Leeuwarden, maar ook zijn eigen buiten in Ryptsjerk, beter te ontsluiten, stelde stadhouder Schenck van Toutenburg in 1529 voor een 'verharde' weg aan te leggen.

Goed boeren

Toen de Staten van Friesland meer in het idee bleken te zien, dan in de financiering ervan, besloot Leeuwarden de weg in 1531 zelf aan te leggen. Om de kosten van deze Zwarteweg (de oude benaming voor de Groningerstraatweg) te dekken, werd aan het begin een tolhuis geplaatst, waarnaar de Tolhûswei verwijst. Reizigers maakten vanwege de tolheffing slechts met tegenzin gebruik van de Zwarteweg. Velen vermeden hem ook helemaal en kozen voor de oude route via Lekkum, Miedum en Wijns. Om dit 'sluipverkeer' tegen te gaan, verwijderde de stad de losse brugdelen die door omwonenden rond 1500 over het Miedumerdiep waren gelegd om het reizen te vereenvoudigen. Beide wegen bleven echter in gebruik.

Het natte land tussen Murk en Ee - de eerste werknaam voor Blitsaerd - werd in de droge maanden verpacht als weide- en hooiland door verschillende grondbezittende instanties uit de stad. Een aantal straatnamen herinnert aan families uit deze tijd, licht Schroor de naamgeving toe. De Auck Peterstrjittte bijvoorbeeld is genoemd naar de stichteres van het Old Burger Weeshuis (1533), dat grond had in het gebied.
Zij verkocht haar bezittingen in 1509 aan Hemma Oddazin (naar wie ook een straat is vernoemd), de stadssecretaris die onder meer landerijen in de buurt van het latere tolhuis bezat. It Sinderlân komt onder deze naam voor het eerst voor in een bron uit 1481. In 1508 kwam het in handen van het Heilige Sacramentsgilde, beheerder van het Sint Jacobsgasthuis, dat vlak na 1530 opging in het Sint Anthony Gasthuis.

Zondags uitje

Druk was het aan de oostkant van de stad in deze tijd nog niet. Dat veranderde toen het Rijk de Zwarteweg in 1831 van de gemeente overnam en vooral toen de spoorlijn Leeuwarden-Groningen opende in 1866, met een halte bij Tytsjerk. "Zwartewegsend werd vanaf dat moment een pleisterplaats", aldus Schroor. In 1892 overleed de laatste Looxma-Ypey en werd het aan het kruispunt gelegen buiten Vijversburg van deze familie

ondergebracht in een stichting. Deze stelde de fraaie Roodbaardtuin uit 1845 (nu bekend als het Bos van Ypey) rond het landhuis in 1906 open voor publiek, waardoor de locatie nog aantrekkelijker werd. "Het park en de uitspanning aan de overkant waren hét zondagse gezinsuitje voor de Leeuwarders. De trein en tram uit Leeuwarden stopten bij station Tytsjerk. Vandaar was het maar een korte wandeling naar het prachtige etablissement, met speeltuin", vertelt Schroor.

Ook het zwembad bij De Groote Wielen trok veel recreanten. Veel oog voor de natuurwaarde van het gebied was er toen echter nog niet. Dat blijkt ook uit de uitbreidingsplannen van de gemeente uit de jaren '70 van de vorige eeuw (zie ook kader), die voor Blitsaerd overigens snel in de prullebak verdwenen. Toen het gebied begin jaren '90 opnieuw op de kaarten van de stadsontwikkelaars werd ingevuld, was er inmiddels meer aandacht voor het milieu. Daardoor is de nieuwe wijk weliswaar niet direct tegen de stadsrand ontwikkeld, zoals Schroor graag had gezien om het ruimtelijke van het landschap zoveel mogelijk te sparen. Maar wel met zorg voor het naastgelegen, natte en ooit arme 'fûgeltsjelân', waaraan grote waarde wordt toegekend.

Een beroemdheid uit de jaren '50

Het had weinig gescheeld of Blitsaerd had Blitsaard geheten. Meindert Schroor vertelt met plezier hoe een stokje werd gestoken voor die, in zijn ogen, historische vergissing. In de jaren '50 boerde de familie Brandsma op de boerderij van het St. Anthony Gasthuis aan de Lekkumerweg 84 (tegenwoordig een hondentrrimsalon). Grote trots van de boer was de beroemde fokstier Blitsaerd Keimpe. Toen de dochter van Brandsma hoorde hoe de naam van de nieuwe wijk gespeld zou worden, klom ze in de pen om wethouder Bearn Bilker te herinneren aan de stier van haar vader, die eveneens vernoemd was naar de oude terp in het gebied. De wethouder toonde zich gevoelig voor dit historische argument en verving de dubbele aa door ae.

Wopke Bosch

Rayonhoofd Leeuwarden van de Friese Elfsteden

‘Hij komt echt wel weer, de Elfstedentocht’

Wie kent de Bonke, beter bekend als de Bonkevaart, niet. Roemrucht eindpunt van de bijna tweehonderd kilometer lange Elfstedentocht en grenzend aan Blitsaerd. Als rayonhoofd Leeuwarden van Vereniging ‘De Friesche Elfsteden’ heeft Wopke Bosch het beroemde water onder zijn hoede. Met verve vertelt hij over de drie tochten die hij in deze functie heeft meegemaakt. En over hoe Blitsaerd en de Bonke goede buren werden.

"Tot 1963 werd er gefinisht op de Noordergrachtswal in de Prinsentuin," vertelt Wopke Bosch. "Wel sfeervol, zo midden in de stad. Maar ook toen al bracht de Elfstedentocht grote mensenmassa's op de been, met alle gevaren en ongemakken van dien. Reden voor de organisatie om de finish te verplaatsen naar het ruime water van De Groote Wielen." Maar ook daar bleek de grote hoeveelheid schaatsliefhebbers niet te hanteren. Toen Reinier Paping in 1963 finishte, stonden er zoveel mensen op het ijs dat ze er massaal door dreigden te zakken. Gelukkig ging het goed, maar bestuursnotulen uit die tijd liegen er niet om. Daar valt over de finish op De Groote Wielen te lezen: 'Dit nooit meer!' Daarom is uitgeweken naar de Bonke.

Beter dan ooit

Bosch werkt bij de gemeente Leeuwarden en is verantwoordelijk voor de ondergrondse infrastructuur en waterhuishouding. Of, zoals Bosch het vertaalt: "Hoe regel je de riolering en de kwaliteit en kwantiteit van het water." De leidinggevende van de afdeling waar Bosch werkte, was rayonhoofd. Toen hij afscheid nam in 1982, kwam de functie van rayonhoofd bij Bosch terecht. En al in '85 was het prijs. De Tocht der Tochten werd verreden met als finishplek de Bonke die toen en tijdens de daarop volgende tochten in 1986 en 1997 nog buiten de bebouwing lag. De aanleg van Blitsaerd brengt daar verandering in.

Aanvankelijk was Bosch niet blij met de nieuwe buren. "De wijk zou te dicht bij de vaart komen met als gevolg te weinig bewegingsruimte bij een volgende Elfstedentocht. Gelukkig heeft de projectontwikkelaar dat na overleg aangepast en hebben we kansen gekregen om het beter te regelen dan ooit."
De landtong aan de noordkant van de Bonke met ruimte voor het publiek is daar een goed voorbeeld van. Evenals de buis om kabels onder water door te leggen. "Wie weet gaat alles dan wel via schotels, maar ik weet van de vorige keren dat de omroepen daar niet blind op vertrouwen."

Ondergrondse duiker

Ook heeft de finishlocatie baat gehad bij de reconstructie van de Groningerstraatweg, zoals geluidsdempend asfalt en een betere verlichting."Alleen de hoge trottoirbanden ter hoogte van de finish zouden onhandig zijn voor alle voorzieningen zoals de apparatuur voor de tv-omroepen en de grote EHBO-tent. Daarom hebben ze daar speciaal een lage band aangelegd en zijn de bermen vlak."
En in plaats van een diepe afwateringsgreppel wordt het overtollige water bij de finish ondergronds afgevoerd via een duiker. Aanpassingen waardoor de finish van de Elfstedentocht volgens Bosch soepel zal verlopen.

W.A van Buren

Als rayonhoofd maakte Bosch drie Elfstedentochten mee en daar kan hij met smaak over vertellen. Bijvoorbeeld over de tocht op 26 februari 1986, het jaar dat prins Willem Alexander meereed onder de schuilnaam W.A. van Buren. "We wisten van niets. Overal gonsde het van de geruchten, totdat hij ontdekt werd. Iedereen kent de taferelen die zich bij de finish afspeelden en waar Koningin Beatrix en Prins Claus stonden te wachten. De journalisten en fotografen verdrongen zich echter op het ijs. Dat hele mediacircus wilde natuurlijk de hereniging van de kroonprins met zijn ouders vastleggen en keek nergens naar. Er stond nogal wat water op het ijs en kraken dat het deed. Ik hield m'n hart vast! Maar zolang het kraakt, is het goed. Als je het ijs niet meer hoort, dan moet je oppassen."

Strenge winters

Ondanks dat er in jaren geen goede winter meer is geweest, zijn Bosch en de andere rayonhoofden het hele jaar druk met het evenement. Met het aanscherpen van draaiboeken, procedures en regels. Als het kwik ooit weer daalt en de ijsdikte groeit tot minimaal vijftien centimeter dan hebben ze alles op orde. Tot aan verklaringen toe waarin de deelnemers aangeven dat ze de tocht op eigen risico rijden. Het kritische punt of de Elfstedentocht wel of niet verreden wordt, is de stad Harlingen. Deze achtste stad op de route ligt aan zee en daar vriest het iets minder hard. Als het ijs ook daar de minimale dikte heeft bereikt, klinken weer de historische woorden 'It giet oan'. Hoe lang dat nog duurt, valt niet te voorspellen. Bosch is er echter van overtuigd dat we weer een Elfstedentocht krijgen. "Het klimaat verandert, maar de extremen blijven, worden heftiger. Al zullen we toch minder vaak strenge winters meemaken dan vroeger."

De Tegeltjesbrug

Onder de klinkende naam 'It sil heve' is de Canterlandse brug over de Murk verworden tot een artistiek eerbetoon aan talloze Elfstedentochtrijders. Duizenden handgemaakte tegeltjes sieren de brug waar de schaatsers onderdoor rijden voor de laatste kilometers naar de finish op de Bonke. Hoe verder je van de brug staat, des te duidelijker de afbeelding van een sliert schaatsers die elkaar uit de wind houden. Wie de Tegeltjesbrug van dichtbij bekijkt, ziet een ander beeld. Elk tegeltje, elk onderdeel van de grote afbeelding, is een portret. Gedrukt op blauw glazuur staan de afbeeldingen van duizenden rijders die de eindstreep van de zestien Elfstedentochten hebben gehaald. Namen en gezichten van rijders uit vervlogen tijden naast die van de hedendaagse helden.

Peter Huig

Sociaal geograaf van het ISM

Voor stadsrandbewoners is natuur meer dan een decor’

Zolang de mens steden bouwt, heeft hij behoefte aan groen, aldus sociaal geograaf Peter Huig. Als Senior Consultant van het Instituut Service Management van Stenden hogeschool in Leeuwarden, doet hij onder meer onderzoek naar landschapsbeleving. “De mens heeft ruimte nodig om af en toe weer even tot zichzelf te komen. Dat gaat prima in een groene omgeving. De Romeinen bouwden niet voor niets al buitenhuizen om Rome te kunnen ontvluchten.”

Pubers en groen

Pubers vinden veenweidegebied saai. Dat groen bewezen gezond is, is goed nieuws voor de bewoners van Blitsaerd, die hiervan in hun directe omgeving volop kunnen genieten. Maar misschien krijgen ze er in hun kinderen wel een stressfactor bij. Pubers blijken namelijk aanzienlijk minder gecharmeerd van het laagveen naast de deur, blijkt uit een onderzoek van Alterra.
Ze vinden natuur wel interessant, maar vergeleken met het Krugerpark of de Amazone, vinden ze typisch Nederlandse natuur uitermate saai. Ze hechten dan ook weinig belang aan de bescherming van veenweidegebieden en rivierlandschappen. Ze zien liever een stadspark waar ze kunnen sporten of barbecuen.

Het verlangen naar groen is door stedenbouwkundigen nooit ontkend. Het blijkt in de praktijk echter best lastig er in de stad een goede plek en vorm voor te vinden, vertelt Huig. In de jaren van de wederopbouw overheerste de vrees dat Nederland in de toekomst ruimte te kort zou komen. Er werd daarom veel de hoogte in gebouwd. Om in de groenbehoefte te voorzien, werden tussen de flats groene gebiedjes gecreëerd. Dat bleek niet te werken. Het groen tierde zo welig dat het onveiligheid veroorzaakte. “Mensen hadden er een umheimisch gevoel”, aldus Huig. “ Wie tien hoog woonde, liet zijn kinderen niet met een gerust hart in het groen spelen.”
Daarop ontstonden de laagbouwwijken met woonerven en rondlopende straten, vanwege de tekening die ze op luchtfoto’s laten zien, bloemkoolwijken genoemd. Cammingaburen is daarvan in Leeuwarden een goed voorbeeld. Ook die structuur ligt onder vuur. De woonerven blijken kwetsbaar voor ‘erosie’, onder meer doordat ze niet hangjongerenproof zijn.

Seizoensgebonden wonen

Parallel aan de stedenbouwkundige ontwikkelingen vonden verschuivingen plaats van stad naar platteland en andersom. Zo verruilenden veel mensen begin jaren ‘70 hun flat niet voor een plekje aan een woonerf, maar voor een verbouwd boerderijtje op het platteland. “Je had zelfs dorpen die helemaal werden overgenomen door een subcultuur, zoals de kunstenaarsdorpen in Noord Groningen”, herinnert Huig. Die trend is nu echter aan het opdrogen. “Er is tegenwoordig sprake van suburbanisatie. De stad trekt, maar mensen willen wel de ruimte van het platteland. Dat zie je bijvoorbeeld aan de populariteit van Zuiderburen en Stiens.”

Van de nieuwe stadsrandbewoners is volgens Huig bekend dat zij de natuur een grotere waarde toekennen dan de ‘echte’ stedeling, die voor de gezelligheid van het centrum gaat. “Wijken aan de rand van de stad, vaak duurzaam gebouwd, trekken mensen die daar heel bewust voor kiezen. Zij zien de natuur als meer dan een decor. Ze willen de seizoenen beleven en ze gaan bewuster met hun omgeving om. Ze willen echt profiteren van de positieve invloed van de natuur en het landschap.”

Rust

Of iemand tot die categorie behoort of juist niet, hangt onder meer af van de levensfase waarin mensen zich bevinden, aldus Huig. Veel jongeren vinden de hectiek van de stad aantrekkelijk. Het past bij hun manier van leven. Ook ouderen trekken vaak weer naar het centrum. Zij hebben minder behoefte aan ruimte, maar wel aan voorzieningen op loopafstand. Mensen in de spits van het leven, met thuiswonende kinderen en een drukke baan, zoeken juist de ruimte en groen op.

"Als je veel (zittend) werk doet, heel veel moet en daardoor de nodige stress ervaart, is het heel prettig om in je directe omgeving rust te vinden. Om vanuit je huis even een ommetje door het landschap te kunnen maken of een stukje te fietsen door de natuur."

Blitsaerd is volgens Huig bijzonder in de mate waarin bewoners van de natuur kunnen genieten. "Bouwen zo dicht bij kwetsbaar landschap met hoge natuurwaarden is een nieuw fenomeen." Goede voorlichting is volgens hem nodig om te voorkomen dat mens en natuur daardoor op gespannen voet met elkaar komen te staan. "Blitsaerd ligt tegen een prachtig stuk laagveen met veel vogels. Dat zal nu meer bekendheid krijgen. Dat vraagt regels, maar ook handhaving van die regels en vooral veel informatie. Het is belangrijk dat het gebied niet 'op slot' gaat. Dan roept dat alleen maar nieuwsgierigheid op. Dus organiseer excursies als het minder kwetsbaar is, bijvoorbeeld op een mooie winterdag."

Groen dringt stress bewezen terug

Een meerderheid van de mensen gelooft dat natuur een rustgevende werking heeft. Voor onderzoekers Agnes van den Berg en Mariëtte Custers van de Wageningen Universiteit was dat niet genoeg. Zij wilden het bewijzen. Daarvoor verrichtten ze twee experimenten. Eén naar het stressherstellende effect van tuinieren op een volkstuin en één naar de effecten van het verblijf in een groenkamer in een zorgcentrum. Ze namen hun proefkonijnen niet alleen concentratie- en stemmingstests af, maar ook wat speeksel om het cortisolgehalte (een betrouwbare biochemische stressmaat) vast te stellen. Bij de tuiniers constateerden Van den Berg en Custers met alle drie de testmethoden een significant sterker herstel van stress dan bij deelnemers aan het onderzoek die binnen met een tijdschrift bijkwamen van een stressvolle ervaring. Ook in de groenkamer, waar ouderen in een groene omgeving werkten aan een collage met plaatjes uit natuurgerichte tijdschriften, stelden zij meer rust vast dan onder de ouderen die in een neutrale kamer met niet-specifieke tijdschriften aan de slag gingen.

Familie Langbroek

Bewoners

Elke dag een ander schilderij’

Overweldigend. Een betere omschrijving bestaat niet voor het uitzicht van de familie Langbroek. In de aan de achtertuin grenzende sloot zwemt een meerkoet op oorlogspad en in het poeltje iets verderop zitten twee zwanen te poetsen. Een paar grutto’s trippelen langs de waterkant terwijl midden in het water twee berg-eenden ronddobberen. Op een tafeltje vlakbij het raam liggen twee verrekij-kers. “Die hebben we altijd bij de hand, want je weet nooit wat er voorbij komt”, aldus Jan Maarten en Sylvia Langbroek-Schoot.

Je zou bijna denken dat de familie Langbroek midden in de vrije natuur woont. Niets is echter minder waar. Ze wonen aan de buitenrand van Blitsaerd op nog geen kwartier fietsen van de Nieuwstad. "We zijn verknocht aan Leeuwarden en willen de stad niet uit,"vertelt geboren en getogen Leeuwarder Jan Maarten. "In Blitsaerd wonen we toch in de stad, maar we merken er weinig van." Vanuit hun woon- en eetkamer genieten ze dagelijks van indrukwekkende wolkenluchten die over jagen, dreigende regenbuien in de verte, een sprookjesachtige zonsondergang, de molen mysterieus gehuld in mist of bedekt met een dun laagje rijp. "Elke dag kijken we uit op een ander schilderij."

Gek als we dit niet doen

De ontwikkeling van Blitsaerd kwam als geroepen voor de familie Langbroek. Druk bezig met de adoptie van nog een kindje bleek hun vorige huis aan de kleine kant. Hoog tijd om rond te kijken. De eveneens nieuwe wijk Zuiderburen viel af. "Je zit verder van de stad en aan de woningen die we hebben gezien, moesten we te veel doen. Sylvia heeft namelijk reuma en kan geen trap lopen." Zo kwamen ze terecht in Blitsaerd: dicht bij de stad, maar toch mooi vrij en met ruime kavels. Op aanraden van de architect kozen ze uiteindelijk voor een riante noordkavel, waarop ze met gemak een gelijkvloerse woning konden laten bouwen. Toch hebben Sylvia en Jan Maarten lang getwijfeld of ze er goed aan deden. Totdat vrienden een kavel kochten in de Randstad.

"Toen we die prijzen hoorden, dachten we: we zijn gek als we dit niet doen."

Weids

In september 2007 hebben ze hun nieuwe, gelijkvloerse woonstek betrokken. Strak, ruim en met mooie, grote ramen op het noorden."In de ontwerpfase moesten we daar erg aan wennen", aldus Sylvia. "Toch is het schitterend uitgepakt. Het licht verandert met het weer. Gaat de zon schuil achter de wolken, dan lijkt de woonkamer licht te geven. Schijnt de zon wel, dan is het licht egaal en heeft het een diepere tint. Erg mooi." Ook voor de tuin is de noordelijke ligging geen punt. Een tuinadviesbureau werkte aan een ontwerp met veel gras en natuurlijk speelruimte voor hun vijfjarige dochter Anne-Lin. "We willen het landschap in de tuin terug laten komen. Weids en uitgestrekt. Een vol gebouwde tuin past hier niet. En dan zie je ook het 'verlengde' van onze tuin, het weiland aan de overkant, niet meer."

Wind en zand

De familie heeft het prima naar hun zin in Blitsaerd. "Het is gemakkelijk bereikbaar en je bent zo de stad uit. Daarnaast is het een mooie wijk." Wel ziet Sylvia uit naar de inrichting van enkele speel- en sportveldjes voor de kinderen, die pas later worden aangelegd. Jan Maarten voegt lachend nog een verbeterpunt toe: "Die harde wind. Vaak als ik op de fiets uit de stad kom, heb ik tegenwind. Daar zouden ze iets aan moeten doen. En het rondstuivende zand. Je vindt het overal in huis terug. Maar ja, dat hoort nu eenmaal bij zo'n wijk in aanbouw."

Ontdekkingstocht

Op de oever zit een aalscholver in het zonnetje te drogen, de vleugels wijd gespreid. Verder weilanden zover het oog reikt, met hier en daar een boerderij, een groepje fietsers en een oude molen. Ook heeft de familie al acht reeën gespot in het gebied aan de overkant van de sloot. Evenals een marterachtig diertje dat met sierlijke bogen door hun eigen tuin sprong. "Voor Anne-Lin is dit een geweldige plek om op te groeien. Ze kan hier heerlijk spelen en leert veel over vogels en de natuur. Het is één grote ontdekkingstocht," vertelt Sylvia, "en niet alleen voor haar."

Rivaal

Ofschoon mijn liefdesliedje wel
mooi opklonk aan de waterkant,
- als inleiding op hoger spel -
was ik al gauw niet meer in tel:
de leeuwerik vloog over 't land!
Zodra hij zong, streelde mijn hand
in plaats van jou je kippenvel.

Harmen Wind

Een wandeling met Freek Nijland

Een wandeling door het Wielengebied met Freek Nijland, oud-bestuurslid van de Wielenwerkgroep die zich sinds de jaren '70 inzet voor dit natuurlandschap. Een excursie op schrift die als eyeopener dient voor mensen die vlakbij het gebied wonen. Bewoners van Blitsaerd die nu al genieten van de rust en de vergezichten, maar misschien nog meer willen weten over alles wat er leeft. "Pak de kleine dingen in het leven om groot te kunnen genieten", zegt Freek. Daarmee refereert hij aan het grote natuurgebied waarin heel veel schatten verborgen liggen. Klein versus groot. Gewoon kijken, of leren zien. Als je gewoon kijkt, dan loop je er wellicht aan voorbij. Als je leert kijken, dan zie je steeds meer en wordt die achtertuin van Blitsaerd, zoals Ultsje Hosper van It Fryske Gea het noemt, steeds rijker. Duizenden kleine schatten, heel dichtbij.

'Pak de kleine dingen in het leven om groot te kunnen genieten.'

Hij groeide in het midden van het land op in een groot gezin en ging in 1962 voor zijn scheikundestudie naar de universiteit van Utrecht. De man die nu door de natuur wandelt en stilstaat bij elk vogelgeluid dat hij waarneemt, daarbij langzaam zijn vinger de lucht insteekt om te duiden wat hij hoort, studeerde af in scheikunde. Waarom dat vak? "Simpelweg omdat dat het hoogste cijfer was", antwoordt hij. Zo ging dat in die tijd, met nog geen uitgebreide studiebegeleiding en nog geen talloze keuzemogelijkheden om te vinden wat je zoekt. Misschien was het mede daarom, dat hij er iets langer over deed en zich kweet aan bestuurlijke zaken in het studentenleven. Na zijn studie werkte Nijland in een laboratorium in Amsterdam. Het heeft nog geen maand geduurd of hij wist: dit is niet mijn leven. "Ik groet jullie", zei hij en hij startte zijn eigen bijlesinstituut in Utrecht, gaf les in exacte vakken en hielp examenkandidaten de streep te halen.

In 1977 verhuisde hij naar Leeuwarden. In zijn studietijd had hij vaak gezeild nabij Grou en Earnewâld. Het Friese land trok hem. "Je staat in een boot en je ziet laag vanaf het water de graslanden. Het vee dat in de mist opdoemt. De stilte. De ruimte." Als kind had Nijland overigens enige weerzin als er met het gezin gewandeld moest worden, hij was de eerste die vroeg wanneer ze weer thuis zouden zijn. Het was pas in zijn studietijd dat hij een excursie volgde met een vogelwacht. "Dat die man in de lucht wees naar een vliegende stip en zomaar zei 'dat is een graspieper', verwonderde me." Langzaamaan leerde hij zelf vogels te identificeren. Hij trok er steeds stelselmatiger op uit, ging de natuur in om vogels te bestuderen. In 1979 vertrok hij met zijn vrouw en twee dochters naar het dorpje Gytsjerk, ten noordoosten van Leeuwarden. Slechts een zucht verwijderd van De Groote Wielen.

De ontwikkelingen rond Leeuwarden, alwaar de gemeente van plan was het gebied tot een grote recreatieve attractie te maken, baarden hem zorgen. Hij richtte de Wielenwerkgroep op met als eerste doel die gemeentelijke plannen te verhinderen. En waar het nu gebruikelijk is dat natuurorganisaties een stem hebben in ontwikkelingsplannen, was dat toentertijd nogal vooruitstrevend en vernieuwend. Samen met vertegenwoordigers uit de omgeving (betrokken burgers), It Fryske Gea en enkele vogelwachten, stelde de werkgroep een onderzoeksrapport samen dat aantoonde hoe belangrijk het natuurgebied was. De betekenis en de waarde van het gebied was slechts bij weinig mensen bekend en met dit rapport keerde het tij. Trekvogels en wintergasten zouden uiteindelijk hun logeerruimte behouden. Tot op de dag van vandaag kunnen we daarvan genieten, want het Wielengebied is grotendeels in handen van It Fryske Gea en de Wielenwerkgroep, waar Nijland na vijfentwintig jaar dienst uit het bestuur ging. Toch zet hij zich nog altijd in voor de belangen van het natuurgebied.

Betrokken blijft hij altijd, want het is ook zijn achtertuin. En die kent hij als zijn broekzak. Daarom is hij het, die samen met u een wandeling maakt door het Wielengebied. In de hoop dat u straks nog meer kunt genieten van de kleine dingen die het leven in en rond Blitsaerd zo mooi maken.

Maart

Grutto's, grauwe ganzen en koude tenen

Het is ijzig koud als Freek Nijland aan het oosten van het Groote Wielengebied het land intrekt. Vanuit zijn woonplaats Gytsjerk hoeft hij slechts een klein stukje te fietsen om bij het natuurgebied te komen dat hem zo aan het hart gaat. Het is donderdag 20 maart, vijf uur 's middags als we hem ontmoeten bij het houten toegangshek. Voorzien van warme wollen sokken, grote groene kaplaarzen en een dikke jas. Het is nodig met deze gure wind. Hij loopt de Ryptsjerksterpolder in, iets dat gewoonlijk rond deze tijd strikt verboden is, omdat er nog volop trekvogels aanwezig zijn, maar voor deze gelegenheid wordt een uitzondering gemaakt. We zullen zien hoe de trekvogels hun avondplek opzoeken. Even de handen warm wrijven en nadat het houten hek achter hem dicht valt, loopt hij naar een met gras begroeide bult. Opgewerkt uit de grond eromheen die gekenmerkt wordt door sloten en sleuven.

Zomer- en winterpolders

Als hij op de kleine heuvel staat en over de vlakte uitkijkt, vertelt hij: "We hebben hier zomerpolder- en winterpoldergrasland. In de verte zie je zomerpolders liggen. Dat zijn stukken grasland met lage dijkjes eromheen. In de zomer zijn het polders, maar in de winter worden ze niet bemalen; daardoor lopen ze onder water." Hij wijst naar de molen in de verte. "Daar kon je eind jaren negentig nog wel eens schaatsen. Het Friese boezemwater, het stelsel van meren en vaarten, heeft in de winter overwegend een hoger peil dan 's zomers. Daardoor lopen die bedijkte graslanden onder. Als het dan vriest, kun je daar de ijzers dus onderbinden en met het zicht op de molen over het ijs krassen. Het is de laatste jaren niet vaak meer voorgekomen. Tegenwoordig zijn die peilverschillen tussen zomer en winter overigens kleiner. Wanneer het te lang duurt voordat de zomerpolders onder water lopen, dan wordt actief water ingelaten."

"Dit is een winterpolder. Die wordt geacht 's winters en 's zomers droog te zijn. Hier hebben ze de waterafvoer echter laten stagneren door afvoersloten te dempen ten gunste van de natuur. Het water kan niet weg waardoor het land plaatselijk natter blijft. Heerlijk voor vogels om te foerageren."

Foerageren is de term die gebruikt wordt voor het zoeken en vinden van voedsel. Een foerageergebied voor vogels is dus eigenlijk een vruchtbare tuin en keuken tegelijk. Freek hoort een witte kwikstaart. Die landt menigmaal in de tuinen van Blitsaerd en is te herkennen aan de sierlijk wippende lange zwarte staart. Een beweeglijk diertje en een graag geziene gast.

'In het Groote Wielengebied broedt de witte kwikstaart in open grasland, meestal bij een hek, een brug, een vervallen gebouwtje, een bosje of een ander landschapselement. Het aantal broedparen is niet groot.
Van maart tot oktober zijn witte kwikstaarten overal aan te treffen, zij het niet in grote aantallen.'

Historisch landschap

In het midden van drassig grasland is een plek te vinden waar vroeger een boerderij heeft gestaan. Dat kun je zien aan de rij bomen die er in een vierkant omheen staat: de begrenzing van een oud erf. Het zijn historische tekens in het landschap waar de excursieleider op wijst. Achter een bomenrij die misschien anders simpelweg was afgedaan als bomenrij, is het nu mogelijk om in gedachten een oude hoeve op te zien doemen waar vee omheen staat en waar oude landwerkmachines in het gras staan. Vlakbij de plaats ligt een oude grafsteen. "Mooi rustig plekje."

Plotseling is zijn blik op de lucht gericht waar twee bergeenden en grauwe ganzen het gebied invliegen. Een prachtig gezicht. In de winter slapen hier elke nacht enkele tienduizenden kolganzen en brandganzen in de ondergelopen zomerpolders met de voeten in het water. Er vliegen nu nog een paar laag over. In stilte. Ze landen gracieus. Hun weg vinden ze onder meer door aardmagnetische velden en het zicht op de maan. Knappe koppen.

'Vooral in de maanden maart en april bivakkeren veel bergeenden in het Groote Wielengebied. De meeste vogels verblijven op de onder water staande en langzaam opdrogende graslanden, maar ook wel in poelen in de Ryptsjerksterpolder.
In de maanden daarvoor worden in zachte winter-perioden ook wel bergeenden gezien, maar de aantallen zijn dan veel kleiner. Na de broedtijd trekken alle vogels weg en worden het gehele najaar geen of nauwelijks bergeenden gezien.'

Witte kwikstaart *(Boumantsje)*

Status:	schaarse broedvogel, doortrekker in vrij klein aantal, onregelmatige wintergast
Broedbiotoop:	graslanden, met name zomerpolders
Broedparen:	aantal in 2000: 8
Waarnemingen:	totaal aantal: 364
Vogels:	totaal aantal: 1.509, max. aantal: 33

Bergeend *(Berchein)*

Status:	schaarse broedvogel, doortrekker in vrij klein aantal en wintergast in klein aantal
Broedbiotoop:	eendenkorven, holten en moerasruigten
Broedparen:	aantal in 2000: 10
Waarnemingen:	totaal aantal: 348
Vogels:	totaal aantal: 3.678, max. aantal: 108

Kolgans *(Blêsgoes)*

Status:	doortrekker en wintergast in zeer groot aantal
Waarnemingen:	totaal aantal: 533
Vogels:	totaal aantal: 1.872.076, max. aantal: 49.500

Scholekster *(Strânljip)*

Status:	vrij talrijke broedvogel, doortrekker in tamelijk groot aantal, onregelmatige wintergast
Broedbiotoop:	grasland
Broedparen:	aantal in 2000: 70
Waarnemingen:	totaal aantal: 622
Vogels:	totaal aantal 74.888 max. aantal 1.700

'Kolganzen komen in groten getale naar het Groote Wielengebied om te overwinteren. In oktober komen de eerste groepen. Meestal nog maar enkele duizenden.
De ganzen worden aangetrokken door de aanwezigheid van een geschikte slaapplaats en de uitgestrekte voedselgebieden in de omgeving. In de regel gaan de vogels in de loop van maart weer terug naar de broedgebieden.'

"Een dichtbij gelegen wijk als Blitsaerd zou ervoor kunnen zorgen dat de natuur uiteindelijk wordt ingesloten door bebouwing. Gelukkig is de bebouwing vrij zuidelijk gelegen, waardoor de insluiting beperkt is.
De duizenden ganzen die hier slapen in de winter gaan elke ochtend naar omliggende graslanden om voedsel te zoeken. Hoe verder ze daarvoor moeten vliegen, hoe moeilijker we ze het maken. Vogels kunnen in de avond ook de weg kwijtraken of afgeschrikt worden door teveel licht. Om die versnippering van de natuur te voorkomen is de ontwikkeling van de EHS, de Ecologische Hoofd Structuur, zo belangrijk. Daarmee zorgen we ervoor dat natuurgebieden met elkaar verbonden zijn. Daarmee zien we er niet alleen op toe dat bedreigde dier- en plantsoorten een kans krijgen te blijven bestaan, maar ook dat er natuurlijke zones in het landschap liggen waarin geen nieuwe bouwontwikkelingen kunnen plaatsvinden."

Er vliegt een groep grutto's over. "Hoor je ze? Grutto, grutto, grutto!" Ze landen in een grote plas verderop. Er staan al honderden steltlopers in dat water. Werkelijk een prachtig gezicht. "In die plas staan ook een hoop kieviten. De groep die er nu staat, broedt nog niet. Wanneer vogels nog samen in groepen zijn, dan zijn er nog geen eieren gelegd. Meestal zijn ze dan ook iets meer verspreid over het gebied, maar in een goed biotoop kunnen ze wel tamelijk dicht bij elkaar broeden. Een biotoop is hun leefgebied; het landschap waarin ze goed gedijen. Dat is zodoende voor elke vogel verschillend."

'Kieviten worden het gehele jaar gezien in het Groote Wielengebied. De aantallen kunnen aan het eind van het jaar oplopen tot vele duizenden vogels. Toch is de broedpopulatie sterk gedaald in de periode 1771-2000.
Dit heeft te maken met de omzetting van grasland in moeras en met tal van problemen die spelen bij weidevogelbeheer, waarbij verhoogde predatie (het verschijnsel dat sommige dieren andere dieren doden en verslinden, red.) slechts één van de factoren is.'

Bron: Dertig jaar vogelleven rond de Groote Wielen, uitgave Wielenwerkgroep 2003

'Door teveel licht in de nacht verliest de vogel het zicht op de maan'

Als de graslanden droogvallen, ontstaat mooie slikkige grond. Het lijkt haast op het waddenlandschap. Midden in de Ryptsjerksterpolder en is een laag dijkje te zien. "Hier hebben ze grond weggenomen voor het aanleggen van die dijk. Het is een heel mooi drassig gebied aan het worden. Als dat water weer is gezakt, dan vestigen zich nieuwe planten en raakt het langzaamaan meer begroeid en ontstaan ruigten.
In dichtbegroeid moerassig gebied met open plekken broedt de waterral graag, een geheimzinnige moerasvogel, die vroege kanovaarders kan verrassen met een gegil als van een mager speenvarken. Je krijgt ze eigenlijk bijna nooit te zien."

'Waterrallen broeden in natte moerassen. Die zijn er in het Groote Wielengebied in ruime mate. In 2000 zijn maar liefst veertien broedterritoria vastgesteld.'

Elke dag een natuurfilm

Boven Blitsaerd hangt een sneeuwbui.
De zon die erachter langzaam richting horizon zakt, zorgt voor een fenomenaal gezicht. Stralen die wijd uiteenlopen, een grijze dikke streep die uit de wolk naar beneden valt. Je zou daar wonen. Elke avond een nieuwe film op breedbeeld. Dan, in de lucht:
"Zie je ze? Daar komen stormmeeuwen en kokmeeuwen aan. Die hebben zich in de namiddag op achterliggende graslanden verzameld om vervolgens met z'n allen naar hun slaapplek te gaan. Ze vliegen gezamenlijk naar de Wielen, waar het dan wit ziet van de meeuwen. Van daaruit gaan ze naar de ondergelopen graslanden van de Warren. Je zou je hier op de eilanden kunnen wanen, met het gekrijs van de meeuwen in de lucht en de licht zilte geur van het slik."

Ondertussen bij de plas aangekomen, kijkt hij uit op een groot gebied onvervalste natuur. Hij tuurt in de verte. Dan pakt hij zijn vogelkijker, zet hem op de standaard en begint te tellen. "Ik zie hier ongeveer duizend grutto's staan." Duizend grutto's. Een massa vogels die met hun bekken in de plas prikken, op zoek naar voedsel. Een prachtig gezicht. "Vorige week telden we 1.400 grutto's. In totaal broeden in Friesland nog wel 12.000 paar. Dat lijkt veel, maar het is nog maar veertig procent van wat er zo'n twaalf jaar geleden rondvloog. We gebruiken de grond zo intensief. Er wordt steeds gemaaid, er wordt mest geïnjecteerd in de grond, het gras groeit daardoor zo snel en wordt vervolgens ook net zo snel weer gemaaid dat de vogels geen tijd krijgen om hun kroost uit te broeden en te laten opgroeien. Daarom is in de afgelopen jaren veel gedaan aan mozaïekbeheer in weilanden. Boeren zorgen er dan voor dat bepaalde delen van hun land later gemaaid worden."
"Ho, KIJK! Een zwerm spreeuwen die aangevallen wordt door een sperwer. Zeldzaam mooi!" Ze bewegen zich als

'Een biotoop is een specifiek leefgebied van een vogel'

Kievit *(Ljip)*

Status:	vrij talrijke broedvogel, doortrekker en wintergast in groot aantal
Broedbiotoop:	grasland
Broedparen:	aantal in 2000: 91
Waarnemingen:	totaal aantal: 842
Vogels:	totaal aantal: 454.644, max. aantal: 12.500

Waterral *(Wetterhintsje)*

Status:	vrij schaarse broedvogel, doortrekker
Broedbiotoop:	nat moeras
Broedparen:	aantal in 2000: 14
Waarnemingen:	totaal aantal: 39
Vogels:	totaal aantal: 74, max. aantal: 11

Sperwer *(Sparwer)*

Status:	doortrekker en wintergast in zeer klein aantal
Waarnemingen:	totaal aantal: 128
Vogels:	totaal aantal: 147, max. aantal: 5

een school vissen die geattaqueerd wordt door een haai: zwenkend gaan ze door het luchtruim om de aanval van de roofvogel te weren. Onder dat panorama foerageren de steltlopers in de grote plas. De geluiden die daarbij te horen zijn, maken het plaatje compleet. Niet alleen een onvervalst stuk natuur, maar vooral ook onvervalste schoonheid. In de verte staan vijf lepelaars terwijl vlak achter Nijland een watersnip klinkt. Omringd door geluiden. Een regenwulp, de tureluurs die overvliegen. De grutto's die hun naam roepen. Je kunt je hier sereen voelen. Vlakbij Leeuwarden, in de buurt van een drukke autobaan, omringd door moeras-, weide-, broed-, en trekvogels. Ze hebben een plekje weten te vinden waar ze hun avondmaal kunnen nuttigen en waar ze, sommigen op één stelt, hun nachtrust vinden.

'De sperwer staat in het Groote Wielengebied niet te boek als broedvogel. Tijdens de voor- en najaarstrek, maar ook in de winter wordt de sperwer regelmatig gezien. Meestal gaat het om een of twee vogels.'

Bron: Dertig jaar vogelleven rond de Groote Wielen, uitgave Wielenwerkgroep 2003

Wetlands
Draslanden (Engels: wetlands) zijn gebieden op de grens tussen landelijke en waterrijke gebieden, gebieden die zeer verschillend maar zeer afhankelijk zijn van beide. Deze wetlands hebben een zeer grote biodiversiteit en dienen als opslagplaats voor overtollig water. Bij overstroming nemen zij het teveel aan water op en bij droogte geven zij dat water af en bewaren zo het natuurlijk evenwicht. Een wetland hoeft niet per se een moeras te zijn. Een moeras is meestal extreem drassige grond, terwijl een wetland een afwisseling van droog en nat kan zijn. In Nederland is de Waddenzee een voorbeeld van een Wetland. Door de vele soorten biotopen vlak bij elkaar is er een breed scala aan leven. Dat trekt veel vogels en andere roofdieren aan. *(bron: wikipedia)*

Een 'wetland' als bij de Groote Wielen is in het voorjaar van levensbelang voor trekkende vogels op weg van de winterkwartieren in Afrika en Zuid-Europa naar hun broedgebieden in het Noorden. Hier kunnen ze voldoende voedsel vinden en krachten opdoen om hun lange reis te kunnen voortzetten en goed doorvoed te kunnen gaan broeden. De schemer is ingevallen. Hij slaat zijn handen nog eens warm en kijkt nog een paar keer achterom als hij in stilte het gebied verlaat.

'Dat is een geheimzinnige moerasvogel, die vroege kanovaarders kan verrassen met een gegil als van een mager speenvarken'

Mei

Alarmerende vogels in een bont weideveld

De lentetijd van 2008 kenmerkt zich door hogere temperaturen. Als Freek Nijland aan zijn wandeling begint, schijnt de zon al een paar weken onophoudelijk en zelfs in de ochtend is het al te voelen dat het weer een warme dag gaat worden. Het is half negen als hij de Weeshuispolder inloopt. Omgeven door de Binnenmiede en de Houtwielen; het water dat met een smalle doorgang verbonden is aan de Groote Wielen. In de verte, ten westen van het gebied, liggen aan de Dockumer Ee de dorpen Lekkum, Miedum en Snakkerburen. Van oudsher de Trije Doarpen genoemd. De bewoners waren fel gekant tegen de ontwikkeling van Blitsaerd, met name omdat het uitzicht op de Wielen hen na aan het hart ligt. Vanaf de plek waar de natuurliefhebber nu staat, neemt rust de overhand en wandelt hij onder het geroep van een grutto het land in.

Het landschap wordt gekenmerkt door weidebloemen. "Deze graslanden lagen vroeger heel ver weg van boerderijen. Het land werd voor de jaren '70 verhuurd aan (hobby)-boeren. Iedereen bezat een klein stukje grond en deze landerijen zijn dus door de jaren heen zeer gering gebruikt. Daardoor ontstaat ook nu nog jaarlijks een prachtige bonte weide." Omgeven door het geel van boterbloemen, het roestige rood van veldzuring en ook de pinksterbloem laat zich nog zien met kleine lila roze bloemetjes. Een kleurrijk gebied dat afgewisseld wordt met land dat begraasd is door schapen. "Dit gedeelte is in het begin van de jaren zeventig van de vorige eeuw door de gemeente Leeuwarden opgekocht. Het zou recreatiegebied worden. Gelukkig, gelukkig is dat niet gebeurd. Het is ontsnapt aan de ruilverkaveling en kwam uiteindelijk in beheer van It Fryske Gea. We spreken over 182 ha natuurgebied. Vroeger zag je hier nog veel kemphanen en watersnippen, dat gebeurt niet zo vaak meer. De aantallen zijn drastisch verminderd." Waren er in de jaren zeventig nog zo'n vijfendertig watersnipbroedparen in het Groote Wielengebied, nu zijn dat er nog slechts vijf.

Kemphaan *(Hoants)*

Status:	mogelijk nog onregelmatige broedvogel, doortrekker in tamelijk groot aantal, onregelmatige wintergast
Broedbiotoop:	grasland
Broedparen:	aantal in 2000: 0
Waarnemingen:	totaal aantal: 589
Vogels:	totaal aantal: 81.042, max. aantal: 4.300

'In 1999 was het laatste broedgeval van een kemphaan in de Weeshuispolder. Het nest werd geplet door een zich neervlijende pink.'

'In de jaren zeventig broedden nog ca. 30 hennen in het Groote Wielengebied. Zowel in de zomerpolders van de Ryptsjerksterpolder als in de winterpolders van de Binnenmiede en de Weeshuispolder. Ook in nabijgelegen agrarische graslanden als de Bullepolder, de graslanden bij Lytse Geast en rond de Bouwepet broedden nog kemphanen. Er was een vaste baltsplaats in de Binnenmiede met 20-25 hanen en een kleinere dependance in de Ryptsjerksterpolder met wat hanen.'

Bron: Dertig jaar vogelleven rond de Groote Wielen, uitgave Wielenwerkgroep 2003

In het rapport van de Wielenwerkgroep wordt over de kemphaan verteld: 'Met de uitvoering van de Ruilverkaveling Tytsjerksteradiel werden de agrarische graslanden gemoderniseerd en verdween de kemphaan daar als broedvogel. In de eerste helft van de jaren tachtig steeg tijdelijk het aantal broedende hennen in de Binnenmiede en de Weeshuispolder. Er was sprake van overloop. Het Groote Wielengebied raakte langzamerhand geïsoleerd, het werd een eiland te midden van een kemphaanloos gebied. Daarna daalden de aantallen weer. Ook het aantal hanen op de baltsplaats daalde. De weinige hanen konden de sociale structuur niet meer handhaven en verlieten begin jaren negentig de baltsplaats. Dat was het begin van het einde. In 1999 was het laatste broedgeval van een kemphaan in de Weeshuispolder. Het nest werd geplet door een zich neervlijende pink.'

De eieren zijn uitgekomen

Er strijkt een grutto neer op de paal van een hek. De grutto's die hij in maart zag, hebben zich ondertussen verspreid over de wijde omgeving. De meeste grutto's gaan ook niet meer noordelijker en blijven hier tot ze uitgevlogen jongen hebben. Tegen juli/augustus vertrekken ze weer richting Afrika waar ze overwinteren. Ze leven daar van de rijst die overgebleven is na de oogst. Via Spanje en Portugal trekken ze weer noordwaarts en tegen februari landen ze weer op de graslanden van het Groote Wielengebied. Een waanzinnige gedachte, dat zulke kleine beesten zulke grote afstanden afleggen. Prachtig.

'Een tienjarig onderzoek in de Binnenmiede en Weeshuispolder heeft laten zien dat, gemiddeld over de jaren, de grutto-paren succesvol zijn. Dit ondanks de aanwezigheid van vossen in het gebied. Er overleven voldoende jongen om de populatie in stand te houden. Sinds de jaren tachtig zijn de aantallen grutto's op de slaapplaats vrij constant gebleven. Opvallend, in aanmerking genomen dat de Friese broedpopulatie tijdens deze periode gehalveerd is.'

Een grutto beschermt het nest goed en als het paar jongen heeft, dan kun je er zeker van zijn dat een luchtaanval op zijn plaats is als je te dichtbij komt. De grutto die even daarvoor op de paal landde, zit er nog steeds. "Die heeft geen jongen, hij blijft zo rustig zitten." De tureluurs die boven ons vliegen, maken echter een hels kabaal. Tutút,tutút, schreeuwt het paar. "Dat houdt in dat ze jongen hebben. Het mooie van een tureluur is dat zolang de eieren nog niet zijn uitgekomen, het paar vertrouwt op de hoogte van het gras. Het nest verstoppen ze zo goed dat ze er blind op vertrouwen dat de eieren niet gevonden worden. Pas als de kuikens uit het ei zijn gekomen, dan zul je de ouders horen. Een jongeling die nieuwsgierig en onwetend het leven inloopt, is uiteraard een gemakkelijke prooi voor roofdieren."

Grutto *(Skries)*

Status:	vrij talrijke broedvogel, doortrekker in groot aantal
Broedbiotoop:	grasland
Broedparen:	aantal in 2000: 53
Waarnemingen:	totaal aantal: 500
Vogels:	totaal aantal: 92.035, max. aantal: 8.000

Tureluur *(Tjirk)*

Status:	vrij talrijke broedvogel, doortrekker in vrij klein aantal
Broedbiotoop:	grasland
Broedparen:	aantal in 2000: 50
Waarnemingen:	totaal aantal: 429
Vogels:	totaal aantal: 7.256, max. aantal: 201

'In eerste instantie verblijft de tureluur vooral op ondiepe en slikkige plekken op de onder water staande zomerpoldergraslanden in de Ryptsjerksterpolder. Daarna worden ze ook in omliggende gebieden gezien. In juni worden de meeste vogels gezien. Mogelijk omdat er dan gezinnen met jongen in het veld lopen, waarvan de alarmerende oudervogels sterk de aandacht trekken. Na het vliegvlug worden van de kuikens trekken de tureluurs weg, vooral naar de Waddenzee.'

In het natuurgebied inventariseren vier vrijwilligers zes keer per jaar de vogels die in het Groote Wielengebied rondvliegen en broeden. Ze spreken over territoria als ze het over het aantal broedparen hebben. Elk paar heeft namelijk zijn eigen territorium. Noem het een eigen kamer in dat grote natuurlandschap. Een paar bakent het territorium af door er rond te vliegen en te roepen c.q. te zingen. Binnen het eigen territorium voelt een dier zich sterk en zal hij indringers bevechten, daarbuiten zal hij eerder vluchten. Ook de veldleeuwerik hoor je duidelijk. Hij vliegt rond om zijn territorium te bevestigen. Het is een klein stipje hoog in de lucht, nauwelijks te zien, zo ver weg lijkt het. "Je kunt het vogeltje vaak alleen zien als je hem hebt zien opstijgen. Ik ontdek hem door zijn zang en wacht nu tot hij zijn vleugels vouwt en zich als een steen naar beneden laat vallen. Slechts een paar meter boven de grond vouwt hij ze weer open en landt. De veldleeuwerik heeft werkelijk een prachtige zangvlucht."

"Dat geluidje daar: 'tjiep tjiep tjiep…' dat is een graspieper. Kijk! Daar landt hij, op dat paaltje. Dat doet hij bijna altijd. Hij zingt en zingt, vliegt dan omhoog, vervolgens spreidt hij zijn vleugeltjes als een soort parachuutje en laat zich haast dansend door de lucht weer naar beneden vallen. Hij landt bijna altijd op een paaltje. Moet je horen; een zangvlucht in optima forma!" De graspieper lijkt er geen genoeg van te krijgen. Hij zingt, stijgt op en landt, af en toe met nog een vlugge draai in de lucht, weer op het paaltje. Nijland aanschouwt het spel met een glimlach en loopt pas verder als hij ver boven zich de bruine kiekendief in het vizier krijgt.

Bron: Dertig jaar vogelleven rond de Groote Wielen, uitgave Wielenwerkgroep 2003

'Hij laat zich als een steen naar beneden vallen!'

Juni

Een ochtend begeleid door rietzangers

Het is vijf uur in de ochtend als Freek Nijland de buitenboordmotor uit zijn schuur pakt en achter in zijn fietstas plaatst. Een jerrycan met extra benzine in de andere tas en een trechtertje om bij te vullen. Een zware lading, maar het is slechts een klein stukje fietsen naar het haventje van Gytsjerk waar zijn bootje ligt en waar we hem ontmoeten voor de laatste tocht door het Groote Wielengebied. Midden in het ochtendgloren komt hij op zijn fiets aan bij de haven. Nadat hij zijn boot heeft gehoosd, het is lang geleden dat hij ermee voer dus er ligt aardig wat water onder de houten planken, hangt hij de motor erachter, trekt aan het touw van de startmotor en vaart onder licht gebrom tegen half zes de haven uit. Achter hem komt de zon op als hij over de Rijd in de richting van de Sierdswiel vaart. Bij een inham zet hij de motor even stil en denkt terug aan de jaren '80, waarin de Wielenwerkgroep streed om die kleine kreek te behouden. Voor velen lijkt het maar een klein deeltje natuur in een groot gebied. Wat zou het uitmaken om dat dicht te gooien? Maar het is natuur. En het klopt, je ziet hoe mooi het zich ontwikkeld heeft. Dikke rietkragen waarin heel veel vogels verstopt zitten.

De kleine karekiet laat zich horen. "Dit kleine vogeltje komt pas laat in het broedseizoen aan, in de eerste/tweede week van mei. Hij roept heel duidelijk: karre karre kiet kiet en als je hem ziet dan zul je merken dat hij sprekend op de bosrietzanger lijkt." Het verschil tussen die twee vogels is echt alleen te horen door de zang en door de plek waar het gezang vandaan komt. De klanken van de karekiet komen uit het riet en zijn tweelingsoort zingt vaak vanuit een bossage. "Het geluid van de bosrietzanger is prachtig, veel rijker." Alsof de vogel het gehoord heeft, laat iets verderop een bosrietzanger zich horen. We varen er naartoe en zetten vlakbij vlug de motor weer uit. Als de boot in stilte langs het riet glijdt, horen we hem duidelijk. De eerste tonen lijken op die van de karekiet, maar dan gaat het concert verder. De bosrietzanger is overigens een fantastische imitator en kan onverwachts ook de zang van een merel of een mees laten horen. "Weet je wat zo bijzonder is, je weet nooit wat de volgende strofe zal zijn."

'Weet je wat het mooie is? Je weet nooit wat de volgende strofe zal zijn'

Kleine karekiet *(Reidfinkje)*

Status:	talrijke broedvogel, doortrekker
Broedbiotoop:	natte rietmoerassen en rietkragen
Broedparen:	aantal in 2000: 137
Waarnemingen:	totaal aantal: 132
Vogels:	totaal aantal: 969, max. aantal: 60

Bosrietzanger *(Wylgensyske)*

Status:	vrij schaarse broedvogel, doortrekker
Broedbiotoop:	moeras met overjarige (riet)ruigte en jonge boomopslag
Broedparen:	aantal in 2000: 17
Waarnemingen:	totaal aantal: 43
Vogels:	totaal aantal: 105, max. aantal: 11

Koekoek *(Koekoek)*

Status:	schaarse broedvogel, doortrekker
Broedbiotoop:	graslanden, moeras
Broedparen:	aantal in 2000: 3
Waarnemingen:	totaal aantal: 85
Vogels:	totaal aantal: 135, max. aantal: 5

'De inventarisaties van 1980 tot 2000 wezen uit dat de populatie van de kleine karekiet haast niet groter en niet kleiner is geworden. Er werden respectievelijk 129 en 137 broedparen geteld. Mogelijk heeft dit te maken met het feit dat de lengte aan rietkragen langs meren en vaarten (voorkeursbiotoop van de vogel) niet is toegenomen.'

'Het grootste aantal bosrietzangers (11) is geteld op 31 mei 1980 bij een broedvogelinventarisatie van jonge boomopslag in het recreatiegebied, vlakbij waar nu het restaurant Groote Wielen is gevestigd. Bosrietzangers zijn alleen in en rond de broedtijd waargenomen. Het betreft dan ook alle zingende mannetjes of daarmee samenhangende paartjes.'

Broedparasiet

Boven de boot vliegt een koekoek over. "Kijk! Die heb je vast nog nooit eerder gezien!" Deze vogel laat zich zelden zien, is zeer schuw, maar je hoort hem altijd goed door zijn herkenbare 'klok-geluid'; koe-koek, koe-koek. De koekoek is een broedparasiet, zoals dat wordt genoemd, en laat het broeden en grootbrengen van de jongen over aan andere vogels. De vogel is daarin vrij vernuftig, want zelfs de eieren lijken op die van de vogel waarvan ze het nest bezoekt. Het koekoeksjong komt vaak eerder uit en het eerste wat het doet is de andere eieren (of zelfs jonge kuikens) over de rand van het nest gooien zodat hij al het voedsel kan opeisen. Een naar beestje als je het zo bekijkt, maar de eerste blik op het vliegende volwassen exemplaar brengt iets euforisch naar boven.

"Hij is gemakkelijk herkenbaar in de vlucht, al doen zijn spitse vleugels denken aan de vleugels van een valk. Zijn smalle lange staart staat lijnrecht achter zijn lijf. De vleugels zitten vrij ver naar voren en hij heeft zo'n grappig hangbuikje, zie je?" De koekoek vliegt een hoog struikbosje in en nog geen seconde daarna laat hij zich in deze vroege ochtend horen: koe-koek, koe-koek, koe-koek. En hoewel het bosje best ver weg staat, klinkt de roep dichtbij. Het geluid van de vogel reikt ver.

'In het Groote Wielengebied is de roep van de koekoeken vaak te horen bij de eendenkooien, maar ook in bomen in de koekoekspetten. Af en toe worden vrouwtjes gespot die op zoek zijn naar geschikte zangvogelnesten om eieren in te leggen. De broedpopulatie rond de Groote Wielen is ca. twee tot vier broedparen.'

Bron: Dertig jaar vogelleven rond de Groote Wielen, Wielenwerkgroep 2003

'Het eerste dat het jong doet is de andere eieren, of zelfs jonge kuikens, over de rand van het nest gooien'

Door rietkragen meer leven

Nijland vaart rustig langs het riet en wijst af en toe naar een klein vogeltje dat horizontaal aan een stengel hangt of boven op een pluim zit. Hij vertelt dat op deze wijze ook de jaarlijkse inventarisaties plaatsvinden; vanuit het bootje turen in en luisteren naar de geluiden in het riet. Omdat elke vogel zijn eigen territorium heeft – een broedend paar bakent haar terrein altijd duidelijk af – is tijdens het broedseizoen een goede inschatting te maken van het aantal vogelsoorten dat het gebied bezoekt. Het Groote Wielengebied telt alles bij elkaar twaalf kilometer rietkragen. "Het riet heeft hier de ruimte, het heeft de kans gekregen te groeien. Met het achterliggende grasland, het moerasgebied en die vele rietkragen heeft zich een mooi afwisselend landschap gevormd en daardoor is zoveel leven ontstaan."

Dan klinkt vanuit het riet het gezang van een blauwborst. In het kleine bootje staat onze gids op om de vogel te kunnen ontwaren. Zijn enthousiasme is aanstekelijk, dit moet wel een heel bijzonder diertje zijn. Als hij hem in het vizier krijgt, wijst hij. Daar, op de tak van een struik, zit een prachtig klein diertje te zingen. Iets kleiner dan een mus. Het heeft een bruin kopje met een licht wit streepje boven het oog en het blauw op zijn borst is onbeschrijflijk. In het midden ervan zit een helder wit vlekje.

"Dat is werkelijk één van de mooiste vogels die er zijn." Onvoorstelbaar dat zo'n klein beestje in de herfst naar de hitte van de Sahara trekt en zelfs verder nog, naar het zuidelijkste deel van Afrika.

'Pas begin jaren '90 werd de blauwborst voor het eerst gezien in het Groote Wielengebied. Rond 2000 werden 14 broedparen geteld. De broedpopulatie heeft zich zeer snel ontwikkeld. De waarnemingen betreffen vaak zingende mannetjes in de broedtijd. Daarbuiten laat de vogel zich nauwelijks zien of horen.'

Rietzangers

Door die kilometers rietkragen in het Groote Wielengebied zijn er zeer veel rietzangers. Hier vanaf de waterkant, als je rustig vaart, zie je ze aan de rietstengels hangen. Hoewel in dit gedeelte van Friesland de populatie talrijk is, is het aantal vogels in Nederland de afgelopen jaren sterk afgenomen.
Het blijkt dat gemaaid rietland veel minder broedparen herbergt dan overjarig rietland. Het bestaan van de rietzanger hangt dus in grote mate af van de wijze waarop we met onze moerassen en rietlanden omgaan.
"Kijk, daar gaat hij in zangvlucht. Als je een rietzanger denkt te horen, maar je kunt hem niet vinden, dan is het een kwestie van geduld. Hij vliegt vanzelf een keer omhoog uit het riet om, terwijl hij zingt, zich even in de lucht te laten zien!"

Blauwborst *(Blauboarske)*

Status:	vrij schaarse broedvogel
Broedbiotoop:	moeras- en rietland met wat boompjes en struiken
Broedparen:	aantal in 2000: 14
Waarnemingen:	totaal aantal: 15
Vogels:	totaal aantal: 29, max. aantal: 7

'Dat is één van de mooiste vogeltjes die er zijn'

Rietzanger *(Reidsjonger)*

Status:	talrijke broedvogel, doortrekker
Broedbiotoop:	moeras en oeverzones met overjarig riet
Broedparen:	aantal in 2000: 226
Waarnemingen:	totaal aantal: 208
Vogels:	totaal aantal: 1.828, max. aantal: 130

De aantalsvermeldingen van de vogels zijn afkomstig uit tellingen van de Wielenwerkgroep 1971 tot 2000.

'De broedpopulatie van de rietzanger is met name vanaf eind jaren tachtig toegenomen door de omzetting van grasland in moeras. Juist door de relatief grote oeverlengte met goed ontwikkelde rietkragen is het Groote Wielengebied een van de beste leefgebieden voor de soort in Friesland.'

Oernatuur

Het water van de Wielen ligt volkomen rustig en glad tussen het riet als we er met de boot langzaam een lijn door trekken. Nijland vertelt over het moeras waar we naartoe varen: "Als je de waterhuishouding in een gebied verandert, als je het water niet meer afvoert, dan herneemt de natuur zijn oorspronkelijke loop.
In dit gebied zijn veel jonge moerassen ontstaan en de afwisseling van het landschap hier is prachtig. Het weidegebied met alle vogels die er foerageren en dan dat moeras: oernatuur. Als je bedenkt dat in Nederland bijna alles is gemaakt, dan komt moeras toch het dichtst bij hoe het oorspronkelijk is geweest."

Voor de boot duikt een fuut de diepte in. De watersport in De Groote Wielen is verminderd omdat niet overal meer mag worden aangelegd. Er zijn enkele steigers gebouwd, maar daar liggen 's nachts haast nooit meer jachten aan. In de ochtend zie je wel veel vissers, vertelt hij. "Een mooi gezicht, op dat vlakke water een bootje en iemand die geniet van de stilte, van de ruimte om zich heen. Die stilte wordt 's middags overigens steeds vaker doorbroken door mensen die met de aanhanger hier naartoe rijden, de speedboot in het water leggen om eens even keihard door het water te racen. Strikt verboden, maar het gebeurt."

Nijland vertelt dat dat ook één van de redenen was waarom de Wielenwerkgroep bang was voor de nieuwe wijk. De speedboot is een leuke gadget, maar het brengt veel onrust in het natuurgebied. Bovendien, de golfslag zorgt ervoor dat het nest van bijvoorbeeld een fuut met één keer langs varen op z'n kop in het water ligt.

Bron: Dertig jaar vogelleven rond de Groote Wielen, Wielenwerkgroep 2003

'De golfslag van een speedboot zorgt ervoor dat nesten omklappen'

Een zeldzaam geluid

Bij de Gelte Herne leggen we de boot aan de wal. "Dit gebied is vijftien jaar oud. Vroeger waren dit weilanden. Dit is nou zo'n fantastisch voorbeeld van hoe de natuur haar loop herneemt en die oeruitstraling krijgt. Sommige mensen vinden het chaos. En dat klopt. Het is een prachtige chaos!" De wilgstruwelen hangen over de oever. De grond sopt onder de laarzen. De zon schijnt warm op het gelaat. In iets hoger geboomte klinkt de tjiftjaf. Weer vliegt er een koekoek over. In de verte wordt een bruine kiekendief aangevallen door een kievit die haar kroost beschermt. Een visdiefje vliegt boven ons. Bergeenden glijden sierlijk door de blauwe lucht en in een boom verderop klinkt een fitis. En dan horen we het. Een zeldzaam geluid. In de verte klinkt een sprinkhaanrietzanger. Hoge tonen, haast niet hoorbaar, maar hij zit er. Iets verderop in het hoge gras. Nijland lacht. De ochtend is volmaakt.

Dit grote natuurgebied, de achtertuin van Blitsaerd, herbergt zoveel mooie kleine schatten. Je waant je in een paradijs als je bij dageraad de boot pakt en in stilte over het gladde water vaart. Klein versus groot. Gewoon kijken, of leren zien. Als je gewoon kijkt, dan ga je er wellicht aan voorbij. Als je leert zien, als je goed luistert… dan word je je langzaam bewust van de schoonheid om je heen.

'Als je leert kijken, als je goed luistert, dan word je je langzaam bewust van de schoonheid'

Tureluur

Opgewonden weideruiter
die de wind de sporen geeft,
waarom zien we nog zo zelden
hoe je op zijn adem zweeft?

Uitgelaten rustverstoorder
die de oudste rechten heeft,
waar ben jij opeens gebleven,
tureluur eens dat je leeft!

Harmen Wind

Colofon

concept en idee	Nynke Bout en Kees Terwisscha van Scheltinga
communicatieadvies	Sinnetaal
redactie	Schrijfburo Terwisscha & Wagenaar
	Simone Postma
	Marieke Vinckers
	Joke Schaapman
	Ben Wagenaar
	Mariska Snakenborg
eindredactie	Bert van der Moolen
	Douwe Oberman
	Theun Wiersma
	Harold Dragt
	Simone Postma
	Kees Terwisscha van Scheltinga
	Nynke Bout
	Met speciale dank aan Freek Nijland voor zijn inhoudelijke adviezen.
gedichten	Harmen Wind
fotografie	Martin Rijpstra (omslag, pag. 2, 9, 12, 17, 18, 24, 29[1] ,30, 33, 36, 38, 41, 42, 48, 54, 60, 66, 72, 77, 78, 80, 83, 84, 90, 103, 105, 112, 118)
	Gerrit Tuinstra (pag. 109[1], 116)
	Dick Goslinga (pag. 10, 50, 54, 71, 74, 87, 96, 99, 104, 107, 111, 114)
	Teun Veldman (pag. 23, 34, 63, 64, 88, 93, 100[2], 108, 109[2] en 110)
	K. Boersma (pag. 100[1] en 106)
	Henk Dikkers (pag. 101)
	Aerovisio Sneek, Ronald Abelskamp (pag. 20 en 68)
	Stoelwinder fotografie (pag. 98[1])
	Anton Huitema (pag.98[2])
	Wielenwerkgroep (pag. 14, 28[1], 29 en 57[1])
	Harold Dragt (pag. 57[2])
	Theo de Witte (pag. 32)
	Dico de Klein (pag. 6, 26, 44, 47, 53 en 94)
	Louis Dijkstra (pag. 97)
ontwerp boek en kaart	BW H ontwerpers
topografische kaart	Buro Invorm BNO
druk	Hellinga grafische specialisten
oplage	1000 stuks
papier	omslag kraftkarton
	binnenwerk Munken Polar 130 grs
bindwerk	Hexspoor te Boxtel
eerste druk	september 2008
ISBN	978-90-79811-01-4
NUR	401

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, internet, fotokopie, microfilm, of op welke andere wijze dan ook, zonder schriftelijke toestemming van de uitgever.

De uitgever heeft ernaar gestreefd de auteursrechten op het in dit boek gebruikte materiaal te regelen volgens de wettelijke bepalingen. Degenen die desondanks menen zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich alsnog wenden tot de uitgever.

De uitgever, auteurs en fotografen hebben bij de samenstelling van dit boek uiterste zorgvuldigheid betracht. Desondanks is het mogelijk dat in de tekst of op kaarten onjuistheden voorkomen. De uitgever wijst nadrukkelijk elke aansprakelijkheid af voor de gevolgen van eventuele onjuistheden en onvolkomenheden in dit boek.

© 2008

Dit boek is een uitgave van de Friese Milieu Federatie. Het is tot stand gekomen door samenwerking tussen Friese Milieu Federatie, Wielenwerkgroep, It Fryske Gea, Wind Groep en de gemeente Leeuwarden.